

ГЛАСНИК СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XV, Д. Н. 9.

СКОПЈЕ, 1935 ГОД.

ДРУШТВЕНО И ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ КОД СРБА У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

— ПРЕМА БАРСКОМ РОДОСЛОВУ —

I

*О важности друштвеног и државног уређења код Јужних Словена уопште
— Главни извор за ујознавање почетка друштвеног и државног реда
код Срба и Хрватша.*

Где год се у друштвеним наукама спомињу Јужни Словени, тамо је познато да у њихову друштвеном уређењу има јасних трагова давнашњег реда у људском друштву, још из времена заједничког индоевропског живота. Откако је започела свој нагли развој наука о индоевропском језику и култури, она се с особитом љубављу и с несумњивим успехом користи чињеницама из југословенског друштвеног развика ради реконструкције давнашњег индоевропског друштвеног уређења. Учени О. Шрадер је у својим епохалним радовима о индоевропској прошлости врло често полазио од Југословена, с чврстим уверењем да се у понеким њиховим друштвеним установама довољно верно огледа давнашњи индоевропски друштвени ред. Своја разлагања о роду и племену, основама друштвеног уређења, он је започео с описом друштвеног реда у Херцеговини и у Црној Гори.¹ А где год је морао улазити у расправљање о породици, о породичном имању, о сродству, о братству, о роду, о племену, па чак, н.пр., и о владару, он се највише ослањао на односе код Словена, особито јужних. Његови извори били су, међутим, сасвим неједнаке вредности, пошто се о Југословенима највише обавештавао из непоузданих списа Ф. Крауса и из одличних радова П. Ровинскога о Црној Гори и Црногорцима. Мада нама мора бити веома драго занимање светске науке за друштвено уређење код Југословена, ја се ипак не устручавам рећи да се у истицању важности неких наших друштвених установа за реконструкцију раног индоевропског друштвеног уређења претеривало, често до неукусности. Кад год се, уопштем, у науци упадне у једнострану тумачења, то увек тако бива, и успеси су у друштвеним наукама само онда сигурни, ако се разборито води рачуна о комплексности нашега развика. А страни научењаци су често мислили да је довољно магловито и непоуздано знање о југословенској задрузи и о југословенским племенима, па да се с њиме продре погледом до почетака индоевропског друштвеног уређења уопште. Грађа, међутим, која им је стојала на расположењу, није била увек научно проверена, није била ни издалека потпуна, а још мање у науци методички обрађена. Нарочито што се задруге тиче. С пуним смислом за научну одговорност упутио је проучавање друштвених и правних односа

¹ Schrader O., Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums², II, 2: Die Urzeit, 1907, 370—371.



код Југословена тек Валтазар Богишић, а његово остварење је омогућено — у већим размерима — тек откако је Јован Цвијић почео са систематским проучавањем насеља Српских земаља. Сада је довољно поуздане грађе за признавање нашег задржног и племенског уређења, у његову опадању и распадању, али то обиле као да одбија истраживаче, место да их привлачи. Научно проучавање, особито беспрекорно, не стоји ни у каквом размеру према сабраној грађи, која, зато, долази у опасност да постане непрегледна.

Расправљање о југословенској задрузи и о њихову племену очевидно није више у науци омиљено као недавно. Ја сумњам да је то само последица развијенијег смисла за озбиљност таквога научног посла. Неће бити ни да само обиле грађе одбија истраживаче. Други је узрок томе — друштвене науке стекле су нову симпатију, примитивце. Као што се још недавно потезало за сва питања примитивне друштвене и државне организације Југословене, тако се сада чини с примитивцима, нарочито с онима из Северне Америке и Полинезије. Етнографска грађа о њима научењацима је много приступачнија, јер је на светским језицима, и, мисли се, да се лакше контролирати. Но и такав начин рада је несумњиво једностран. Занемаривање целокупног историјског развика и обзирање само на примитивце очевидно се свети, особито модерним социолозима, али они — скоро сви од реда — ипак претерују у употреби етнографске грађе, па још сасвим једностране. Да ли је збиља научним напорима суђено да из једне једностраности упадају у другу и да тек преко дугих и заморних заблуда избију на прави пут, тако једноставног, сазнања — да научно истраживање не сме бити једнострано и да не сме упасти у фанатизам које било врсте? Изгледа, доиста, да јесте.

Због односа модерних друштвених наука према примитивцима нису Југословени више тако омиљен предмет проучавања и маштања као што су до недавно били, али у новије доба осећа се у светској науци опет полагано враћање Словенима, сада очишћено од ранијих превеликих очекивања, која увек воде погрешним научним резултатима. То је и словенска велика заслуга, јер су баш у последњим годинама они сами обогатили науку одличним радовима из словенске палеоантропологије и преисторије, без којих је научно проучавање развика Словена било немогуће.

Код Југословена су радови из споменутих области још сасвим фрагментарни, али је зато сабирање етнографске грађе у пуном жеку, па би се и с помоћу ње, много више него раније, дало утврдити — у колико се из нашег данашњег друштвеног уређења да реконструисати, уз помоћ других наука и друге грађе, рани индоевропски ред у друштву уопште. Тај се посао, наравно, мора с много знања и опрезности изводити, али до успеха не може довести, ако се нарочито не испита цели развика нашег друштва и наших држава, о чем се наша историографија доиста није много старала. Основа за сваки напор у овом правцу је Барски родослов, наш најстарији домаћи извор, а он с те стране није ни такнут озбиљно, док је ради политичке историје претресан од XVI в. до данас небројено пута, најчешће с резултатом — да се за политичку историју скоро не може употребити.²

Немару наше историографије за проучавање почетака српске друштвене и државне организације није крива само лабава веза с научним напорима модерне светске историографије, која та питања с особитом пажњом про-

² Барски родослов се досад у науци редовно звао *Летопис попа Дукљанина*. Сасвим погрешно. Издаван је неколико пута. Последње је издање Ф. Шишића: *Летопис попа Дукљанина*. Српска краљевска академија. Посебна издања, књига LXVII, философски и филолошки списи, књига 18, Београд—Загреб, 1928. На ово издање ја сам написао опширну оцену: *Slavia*, VIII, 1929, 168—178. Тамо сам разложио (стр. 170) зашто се овај спис не може звати *Летопис попа Дукљанина* него *Барски родослов* — у њему нема ниједне године, него је типична генеалогичка, а писац му није Дукљанин, него Баранин. У овој су расправи сви цитати по издању Ф. Шишића, осим, тамо где ја не могу да пођем за његовим исправкама текста. У тим случајевима — нарочито код писања имена — ја се држим издања И. Чрнчића: *Popa Dukljanina Letopis po latinsku toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića, Kraljevica, 1874.*

учава, него и сагласност наших извора о почецима државног живота код Срба, која збуњује необавештене историчаре, невеште сличним питањима код других народа. Стари српски извори почињу, наиме, с приказивањем нашег државног развоја редовно тек од Стефана Немање. То је неистина, али никаква необична. Тако се скоро свагда и свагде поступа. Историчари многобожачког римског царства почињали су историју његових установа, без оправдана разлога, редовно тек с царем Диоклецијаном. Писци о прошлости хришћанског римског царства натегли су почетке свих важних државних и дворских установа на доба цара Константина Великога. На Западу — никакво чудо — заменио га је на томе положају првоначалника Карло Велики. Научна историографија је, међутим, већ подавно рашчистила с тим тенденциозним почецима свега добра у развоју држава и упутила их у царство легенде. Она почиње данас сваку развојну серију тамо где је се да први пут осетити. Код нас тај посао још није обављен. У нашој историографији редовно се почиње приказивање српског државног развоја са Стефаном Немањом, мада је пред њим дуго доба нашег државног живота, и мада је његова држава несумњив наставак првих српских и хрватских државних формација, како се оне огледају у Барском родослову.

Страни научењаци, више него наши, чинили су велике напоре да, проучавајући садашње стање Југословена, открију у њему друштвене установе из прастарога индоевропскога доба заједничкога живота. Зар и ради тога не би било много поузданије утврдити друштвено стање и државне функције како се огледају у Барском родослову? Ако би и сада било јасних знакова друштвеног реда из давног индоевропског заједничког живота код Југословена, онда би, нема сумње, они морали бити још много разговетнији у нашем животу пре толико векова. А Барски родослов није ради тога истраживан, као што у њему није тражено ни дубоко корење моћне Неманићке државе. У светској науци већ су подуго разбијене легенде о оснивачима држава који свесно и из ничега стварају државу са свима њеним сложеним функцијама, а код нас је та легенда о Стефану Немањи пуштена на миру, мада се српска историографија не боји критичке ветрометине. У овом питању она није тенденциозна, као н.пр. мађарска у односу према Св. Стефану Мађарском, него је само заостала и једнострана — није се упознала са сличним питањима код других народа, и још се не стара толико о истраживању неполитичких акција из наше прошлости колико политичких.³ Њој се мора много замерити што није озбиљно ни приступила решавању питања о односима између словенских досељеника и старог становништва, како је то за свој народ чинила, н.пр., француска и енглеска историографија, не могу јој се уштедети пребацавања што није проучавала развој владарске власти под утицајем словенских традиција, латинске и грчке околине и примљенога Хришћанства, што су сви млади народи на Западу чинили, заиста је грешила што није испитивала ратничке напоре Срба и Хрвата у раном времену њихова државног живота, јер је из њих изашло друштвено разликовање и стварање моћнијих државних формација, а најтежи јој је грех што наше државе није пратила у њихову развоју све од првих почетака, који се даду осетити, како су све напредне историографије чиниле за основе држава којих се прошлошћу баве. Замерке су тим оправданије што се на сва ова питања може наћи важне и занимљиве грађе за одговор у Барском родослову, наравно ако се умеју уопште питања ове руке постављати, како се у срећнијим историографијама чини. И то није чак ни сасвим непознато. За Барски родослов се већ подавно слути да би га било вредно ради сличних питања подврћи савесном испитивању.

Ја ћу намерно изоставити старија мишљења о Барском родослову као историјском извору, састављеном у XII в., јер их је у довољној потпуности

³ Бојажљив је покушај бар донекле научног истраживања о природи краљевства Св. Стефана чланак: Eckhart F., Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter, Ung. Jahrbücher, IX, 1929, 426—432.

изређао његов најновији издавач, Ф. Шишић, а што је он пропустио то сам ја додао у оцени његове едиције. Ограничићу се само на неколико мишљења: Стојан Новаковић је довољно јасно рекао шта је мислио о Барском родослову када је ово написао: „Још ће требати посла, да се критички изваде све могуће користи за српску историју из летописа попа Дукљанина, тога списка који је још једнако загонетка критичарима наших старијих историјских извора. Досадашња два критичара, који су покушали, да вредност тога летописа оцене, покојни А. Гиљфердинг и др. Фр. Рачки, износе резултате који се међу собом не слажу. И мени се чини, да је др. Фр. Рачки, у похвалној жељи да у чему не претера, ипак остао негативан више него што би морало бити. Добра је линија коју је у старијем одељку Дукљанина А. Гиљфердинг ухватио за крупније следовање догађаја, другим речима у свему што додире опште напредовање или назадак свеколиког народног живота“.⁴ Константин Јиречек је намеравао изградити о Барском родослову студију, осталу ненаписану, у којој би несумњиво кренуо сва ова питања, о којима је реч.⁵ Али, нема сумње, у њој би се он нарочито бавио проблемом односа између досељених Словена и затечених Романа, којима је посветио своју познату сјајну расправу.⁶ Константин Јиречек је високо ценио и географска дата у Барском родослову, док му је он као извор за политичку историју изгледао немогућ, нарочито за старија времена. Ф. Шишић је, међутим, покушао из овога тамнога извора ишчупати више политичких чињеница него што би се смело, а што се описа стања тиче, то је и он мишљења да је у Барском родослову „приказ нашега народног живота, од доласка на Балканско полуострво до XII вијека, у битности сасвим исправно написан.“⁷ Исту мисао је опширније развио у свом издању Барскога родослова: „Даља је позитивна страна Летописа унутарњи живот, како га приказује Поп Дукљанин, нарочито у XI и XII веку. Летопис је у томе управо веома драгоцел и поуздан извор, па и једини, дабоме не за појединачне конкретне детаље, него за општи поглед“.⁸ Скица, међутим, унутрашњег живота што ју је дао после ових речи испала је нетачна и недовољно документована самим Барским родословом. У својој оцени Шишићева издања овога извора ја сам мислио да смем ово исписати: „Осим добрих географских вести, огледа се у Барском родослову верно и унутрашњи народни живот.“⁹ То није довољно само рећи, већ треба и доказати. И ради тога су написани ови редови.

Ја нисам у недоумици да се рано друштвено и државно уређење код Срба и Хрвата не да ни онолико поуздано реконструисати на основу Барског родослова како су то постигле за своје народе н.пр. француска и енглеска историографија. Заиста нисам. И оне се туже на оскудицу извора за то доба, али какви су они богаташи према нама? Где је нама — да само једно име споменем — Гргур Турски, с његовим драгоценим подацима за проблеме које истичем? Даље, и стране, велике, историографије незадовољне су с досадашњом литературом о добу почетака формирања њихових друштава и држава, нарочито због тенденциозних теорија, но где су те литературе од нас? У нашој историографији, стварно, није скоро ништа учињено у том правцу. Ко је код нас, н.пр., истраживао све називе за државу у Барском родослову? А колико је страних радова, по њиховим изворима, те руке! Да ли је код нас ко испитивао положај владара у нашим раним државама? Стране историографије су, међутим, претрпане оваквим радовима, наравно

⁴ Новаковић С., Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима и легенда о Владимиру и Косари, Српска Краљевска академија, 1893, 182—183.

⁵ Jireček C., Geschichte der Serben, I, 1911, 226.

⁶ Jireček C., Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I, Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss., Phil.-hist. Classe, XLVIII, 1902, III, 1—104; II, Ibid., XLIX, 1904, I, 1—80; III, Ibid., II, 1—78.

⁷ Šišić F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925, 666.

⁸ Шишић Ф., о. с., 175.

⁹ Šlavia, VIII, 1929, 177.

за њих. Имамо ли студију о најстаријим саборима у првим српским и хрватским државама, која би могла издржати научну критику? Французи се туже да имају толико радова о саборима у меровиншко доба да је њима цели проблем више замрачен него разјашњен, пошто су редовно писане с предубеђењем, без довољно обзира на изворе. Да ли је, да и то још споменем, испитана зависност изражавања у Барском родослову од библијског латинског језика, мада је, већ на први поглед, веома велика? Колико је таквих радова, за њихове изворе, у страним историографијама!

И тако би се дало још дуго питати и сличне одговоре давати. Али и из овога се, мислим, види довољно јасно да ја морам поћи од првих почетака, и зато моји читаоци не смеју очекивати од мене да ћу истакнуте проблеме свестрано и до дна исцрпсти. То није могуће. Мени је друго на уму — рад сам изнети пред читаоце слику раног српског и хрватског друштвеног и државног уређења како се огледа у Барском родослову и тако доказати да је српска Неманићка држава основана на стародревним темељима раних српских и хрватских држава. Та слика је по мојим проучавањима веома занимљива и поучна, а детаљне студије ће је, у то не сумњам, учинити још привлачнијом и кориснијом за научну реконструкцију наше прошлости. У своме разлагању мораћу се позивати и на стране примере, нећу моћи избећи ни повлачење упоређења, и тако ћу чешће спомињати бајр оне аналогije које се силом намећу. Да би, међутим, испала слика српског друштва и државе, у оном периоду развоја који је обухваћен у Барском родослову, што јаснија, ја ћу бити у привлачењу страних примера јако уздржљив, макако ми то на местима тешко падало. Аналогije су, добро знам, опасни гости у научним радовима, ако се према њима не покаже највећа опрезност.

II

Називи државе у Барском родослову. — Државне границе и њихова природа. — Организација државе. — Како се држава делила и цедила. — Како се држава сједињала и како је пропадала.

У XVIII в. расправљало се о почецима друштвеног и државног уређења највише на основу логичких конструкција, често заиста духовитих и зато тим заводљивих и опасних. Почети државног уређења сводили су се, обично на основу античких писаца, на породицу, или су се, код писаца који су хтели важити као особито оштроумни, изводили из лукавог уговора између владара и поданика. У таквим доконим конструкцијама није се довољно водила брига о битној особини државног уређења — да је оно везано за један териториј, на коме се врши државни политички суверенитет.¹⁰ Назив тога дела земљишта, на ком се део човечанства, народ или народне групе, осећају као самостална целина веома је различит, и врло је поучно испити-

¹⁰ „Jedenfalls waren die staatlichen Abhängigkeitsverhältnisse in dieser primitiven Entwicklungsstufe auf dem reinen Personalitätsprinzip aufgebaut, und das bedeutendste Problem der angelsächsischen Verfassungszeit ist, wie sich dieses Personalitätsprinzip in das Territorialprinzip staatlichen Zusammenlebens gewandelt hat. Jenes ist nicht etwa bloss die Tatsache, dass ursprünglich der Stammgenosse ohne Rücksicht auf Territorialgrenzen nach seinen Stammrechten beurteilt wurde, sondern dass allen Staatsinstituten die Beziehung zum Territorium, die uns Modernen so notwendig scheint, vollkommen fehlte. Der freie Mann ohne Rücksicht auf seinen Besitz ist das vollberechtigte Mitglied der souveränen Volksversammlung; das Heer ist des Volk in Waffen, der innere Frieden ist der Volksfrieden, d. h. vom Volke garantiert, die Gerichte sind Volksgerichte, das Eigentum an Grund und Boden ist Volkseigentum, an denen der vollberechtigte Freie seinen Anteil hat, ohne dazu in die Beziehung eines Individualeigentümers zu gelangen. Die Lokalverbände sind aufgebaut auf den persönlichen Beziehungen der Verwandtschaft und der Kriegsgenossenschaft ohne Beziehung zum Territorium. Das Territorialprinzip, das in der Zeit des Königs Aelfreds (regiert 871—901) erreicht ist, bedeutet das intensive Inbeziehungsetzen des Territoriums zu den politischen Institutionen“. Hatschek J., Englische Verfassungsgeschichte bis zum Regierungsantritt der Königin Victoria, Below G und Meinecke F., Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Abteilung III, 1913, 5.

вати разнолика имена за називање државе, нарочито у њихову развитку. По Барском родослову имали би Словени, који се у њему зову на почетку и Готима, већ на северу своју државну организацију, коју би собом пренели на југ и пресадили на балканско земљиште. Означавање тако настале српске и хрватске државе није, наравно, консеквентно спроведено, као што то није био случај н.пр. ни код Немаца, где је ово питање с особитом марљивошћу проучавано; занимљиво је да су ти колебљиви називи слични.¹¹ Ја нисам пребрајао све називе за државу у Барском родослову и извео њихову тачну статистику, јер је то смешно дангубан посао, него сам их само све сабрао и, мислим, већ тиме упозорио на један важан проблем, сада бар донекле осветљен.

У Барском родослову зове се држава већ у његову почетку „terra“ (293), како се то и иначе чинило код млађих европских народа при оснивању државе. Исто тако није изузетно ни означавање државе као „provincia“, јер су варвари, кад су упали у Римско царство, тако означавали не само поједине покрајине, него и целу државу (чак и целу земљу); али има случајева да су и род и племе крстили тим истим именом.¹² У Барском родослову „provincia“ значи, чини ми се, ипак најчешће покрајину („Raunoniam provinciam“, 293; „Istria provincia“, 294; „Illyriam provinciam“, 295 итд.) или крај у коме живи један народ: „provincia Latinorum“ (298), али значи и целу државу (294, 324, 329 и 331). Најобичније име за државу је у Барском родослову „regnum“. Њим се означаује и државно земљиште и врховна власт над њим, како је и иначе обичај; можда је само случај што се реч „regnum“ примењује на словенску државу на југу тек онда, када је изгледала потпуно уређена (296).

Није никакво чудо што је писац Барског родослова, у својој невештини каквим именом да означи државу, упадао у плеоназме и радо писао „terra et regnum“ (304, 324 и 335). Да ли су то сва имена за државу у овом извору: terra, provincia, regnum? Ја с пуном сигурношћу не смем рећи да јесу. Ломим се због речи „regio“. То је, наравно, крај, округ, али можда се њиме ипак означаује и држава. „Regio“ се употребљује као синоним за „provincia“ и „terra“ („provinciarum ac regionum seu terrarum“, 303), можда и као синоним само за „provincia“ („provinciam et regionem“, 308; „provincias et regiones“, 317). Не сме се нипошто заборавити да је писцу Барског родослова било не само тешко правити стварну разлику између тога шта је крај, шта покрајина, а шта држава, него да се он борио и с латинским језиком, коме није био много вешт. Мислим да ипак смем сигурно рећи да је најобичнији назив у Барском родослову са српску приморску државу „regnum“. Тако је Дукља или Зета и остала у српској успомени као вајкадашње краљевство, Доментијаново „велико краљевство отъ прѣва“ (ed. Ђ. Даничић, 1865, 246). Владар Рашке је писцу Барског родослова, који зна за српске краљеве једино у Дукљи, само велики жупан, а његова земља је „provincia“.

У питање о степену оне власти која се означаује као „regnum“ ја овде нећу да улазим, јер мислим да смем претпоставити да је уопште познато, како су се означавали именом „чех“ и они владари који нису имали формално, касније утврђено, право на ту титулу; да споменем само хрватскога кнеза Трпимира, кога Готшалк зове „гех“, док Трпимир сам пише о својој кнежевини да је „regnum“. За писца Барског родослова то је још разумљивије — он је био савременик правих дукљанских краљева, зато је њихову титулу пренео и на њихове давнашње претходнике и њихову земљу и власт, па их звао „regnum“. Тако је, уосталом, налазио и у Светом писму старог завета, одакле је прегледао језик, да се зове држава и владарска власт над њом.

Назив државе је у Барском родослову, како се види, несталан, а означавање њених граница је неодређено. Ја на овом месту, држим, не морам кре- тати питање о природи граница уопште у Средњем веку, пошто сам другом

¹¹ Below G., Der deutsche Staat der Mittelalters, I, Die allgemeinen Fragen, 1914, 131 и д.

¹² Hatschek J., o. c., 41.

приликом доказао да су и српске државе тада имале за границе простране појасеве, а не линије, како неупућени мисле.¹³ Што је државно уређење било лабавије, то су, наравно, и ти појасеви били шири, и сужавали су се колико множењем становништва, толико и чвршћом државном организацијом. Па и за овакве границе држава и покрајина у Средњем веку често се није знало куда пролазе. Измене становништва и владара биле су тако честе и варваризација толико нагла да су једине наде у таквим случајевима незнања о границама биле стародревне власти, с другим и чуваним традицијама, цар и папа. На њих су се обраћали исто тако на Западу као и код нас, ако није успело једино средство — испитивање старца.¹⁴

Писац Барског родослова је сасвим рационалистички обрадио питање ударања државних граница, док је описивао доба краља Светипука. Право је уживање за свакога, ко зна како су у примитивним државама важан, често једини, извор права старији и мудрији људи, наћи потврду за ту чињеницу код нас. Краљ се одлучио, прича се, да утврди границе свих покрајина и округа, па је сазвао мудре људе из целе државе ради тога, али му они нису умели ништа поуздано рећи (302). Није му, нато, ништа друго остало, него да пошаље „sapentes etobiles viros legatos“ (303) папи и цару у Цариград, и да од њих тражи обавештења о границама у својој земљи и око ње. И добио га је. Да ли је писац Барског родослова слутио да је својим начином приказивања изазвао претставу о релативној сталности граница? Какве би се границе, на овај начин, могле утврђивати осим старих? Он и изрично вели да су границе одређене „sicuti ab antiquis imperatoribus scripta et ordinata fuerunt“ (304). Много би га питали, када би желели знати — куда су ишле те границе, јер ни он то није тачно знао, али је добро слутио да су повучене по току вода и правцу планина, зато му и на оваквом обавештењу о ударању граница морамо бити захвални. Исто тако је врло важно што нам писац Барског родослова саопштава, како се при премештању државне границе одмах подижу утврђења. Краљ Бело је, победивши рашког жупана, подигао у Расу тврђаву и недалеко од ње цркву (321). Тако се заиста радило, збиља се на та два начина утврђивало и примиривало, тврђавом и црквом. А после победе краља Доброслава над Грцима „filii regis obtinuerunt totam terram Duracinorum usque ad flumen Vauissium aedificaveruntque ibi castellum et posuerunt in eo viros fortes“ (353). Знао је и то писац Барског родослова да се преко државне границе не сме олако прелазити, и врло

¹³ Радојчић Н., Природа византиско-српске границе од XI до XII века, Зборник радова на III Конгресу слов. географа и етнографа, 1930, 538—563.

¹⁴ „Mais pendant la période qui est étudiée ici, les seules indications de frontières que, pour notre part, nous connaissons se trouvent à l'intérieur de la France, par exemple entre l'Artois et les pays voisins, ou entre le domaine royal et le domaine anglo-normande. Dès lors, il y avait nécessairement des zones contestées, et certaines populations ne savaient pas si elles étaient d'Empire ou de France. Quand il y avait discussion, on invoquait des textes, des diplômes carolingiens, des chroniques, des compilations comme celle de Vincent de Beauvais, qui n'avait souvent qu'une faible valeur probative. Lorsque Philippe le Bel revendiquera la suzeraineté de l'Ostrevant, terre qui, depuis le traité de Verdun, appartenait réellement au royaume de France, mais avait été rattachée à un comté d'Empire, le Hainaut, on évertuera de part et d'autre à trouver des preuves pour soutenir des thèses opposées. Le comte de Hainaut, obligé de prêter hommage au roi de France, protestera auprès du pape. L'Ostrevant, lui écrira-t-il, est du royaume d'Allemagne, „et peut-être cela apparaît-il pleinement dans les registres et chroniques de la Curie romaine, par l'autorité de laquelle on croit que la division des deux royaumes a été faite“. Mais cette espérance était vaine. Ou pourrait, en effet, rapprocher de ce texte une lettre du pape Clément IV à saint Louis où il déclarait qu'à Rome on ne savait rien de précis sur la frontière franco-allemande: „Nous ne la voyons déterminée dans aucun écrit; bien que nous ayons depuis longtemps ouï dire que, dans certains lieux, elle est fixée par les fleuves, ou par les provinces ecclésiastiques, ou par les diocèses, nous ne saurions la distinguer: nous sommes dans l'ignorance complète“.

Le mieux était d'interroger les gens du pays: on leur demandait par exemple quelles étaient les juridictions qui s'exerçaient chez eux. Mais on parlait de justice et de seigneurie, non de souveraineté, et les arguments étaient d'ordre féodal, non d'ordre national. L'idée féodale était relativement claire, mais l'idée d'État, de frontières d'État, de nationalité, s'était couverte de brume“. Petit-Dutaillis Ch., La monarchie féodale en France et en Angleterre, X^e—XII^e siècle, L'évolution de l'humanité, synthèse collective, XLI, 1933, 9—10.

разговетно је описао како је краљ Бело склопио мир с Маџарима „hoc modo, ut ab illo die in antea non auderent transire flumen Sava et a loco unde surgit et sicut currit usque quo intrat in magno flumine Donavi, neque homines regis transirent in illam partem, neque illi in istam“ (322). То је јасна претстава о уређеној и заштићеној граници.

О организацији државе у њеним границама највише је реч у Барском родослову тамо где се, наравно сасвим нетачно, описује како је краљ Светипук уредио своју државу. То је типичан случај рационализације државног уређења. Државне установе се полако развијају, и не намећу се одједанпут, нарочито не у раном Средњем веку. Писац Барског родослова је веровао — заиста не једини — у могућност стварања државне организације одједанпут. Ваљда је нешто знао о легендарним оснивачима државног реда, типа Ликургова, па је тако створио свога Светипука, знајући, наравно, за моравског кнеза истога имена, који му је био познат из легенде о Св. Браћи. Претстава државног уређења или му није била јасна, или је био невешт да је прикаже, или нам је и овај део његова рукописа искварен, али — то истичем — и на овоме му морамо бити захвални, јер је он, несумњиво, углавном стварно стање државног уређења пренео на легендарног краља, како се то редовно чини. По његову разлагању је на челу државе краљ, под којим су четири бана, постављени „ex suis consanguineis fratribus“ (307). Под сваким баном су седам сатника, који су били из дотичних покрајина. То је јасно. Али где је реч о постављању банова, спомињу се и жупани — не вели се колико их је — под којима је био све по један сатник: Где треба њих унети у чиновничку јерархију? Ја не знам. Сатници су народ право и правично судили, скупљали су порезе и давали их бановинама. Ови су од њих једну половицу давали краљу а другу задржавали за себе. Можда је због невештине у стилизацији — више не смем казати — писац Барског родослова хтео рећи да се краљевина делила на четири бановине (*provincia*) и више округа (*regio*), јер вели да су постављени банови и жупани са сатницима отишли „*unusquisque in provinciam et regionem suam*“ (308). Можда; иначе су сатници под жупанима судили заједно с њима, не сами као они под бановима; и скупљен порез друкчије су делили — два дела су предавали краљу а трећи задржавали за себе.¹⁵ Главне функције државне власти су, по овом опису, суд и скупљање пореза. Војска је, чини се, била под краљем лично. Изгледа да је постојао и писан законик у држави, „*Methodius*“, али је то у Барском родослову тамно место. Судило се, нема сумње, у раним српским државама као и на Западу — Словенима по словенском уобичајеном праву а Латинима по римском, док се није изразио, особито под утицајем цркве, заједнички законик. Да ли је то био „*Methodius*“? Ја, доиста, не знам.

Организација државе јамачно није била устаљена. Писац Барског родослова замењује, можда, бановине и жупаније, бар што се Раше тиче, ако у њој није банска власт, због нарочитих разлога, добила назив великог жупанства. Но у замеркама ове руке треба бити јако опрезан, јер као да иначе у Барском родослову има чврстог реда у означавању области. Тако је, на једном важном месту, Раша бановина, а Дрина у Босни жупанија (316). У другој прилици је, истина, друкчије, али то је после смрти Часлављеве, но тада се осећа уопште велика помереност и збуњеност у земљи. Тихомил, зет рашког бана, вели писац Барског родослова, није се усудио назвати ни краљем ни баном, мада је Раша била под њим, него је узео назив великог жупана; ми знамо да је то било мање из скромности него из страха да присвајањем крупног имена не навуче на себе срџбу божију и народну (317).

Већ из почетака у разлагању писца Барског родослова излази довољно јасно да је он гледао у северној готској, словенској, државној организацији типичну патримоничку државу. Таква је остала и на југу за читаво доба

¹⁵ Упор.: Kostrenčić M., *Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom*, Rad, 239, 1930, 76.

приказано у овом спису. Не само да бановинама управљају банови из владарске родбине, него чланови владарске породице цепају између себе државу. Поделу врши сам краљ.¹⁶ Она је особито јасно приказана у случају краља Прелимира, који је поделио између четири сина све своје земље „*quas et quatuor regiones Tetrarchias vocavit*“ (327); овако их још једанпут назива (329), и ја истичем ову позајмицу из Св. писма, особито из еванђеља св. Луке (III,₁₁), не да утврдим, него да пољуљам веру у ову вест писца Барског родослова, зависног више него само по језику од Св. писма. Исто тако разговарно говори се о цепању државе, али под врховном влашћу краљице и најстаријег сина, после смрти краља Доброслава (354—355). По којима се правилима обављало овакво разделивање државе, то се, наравно, с пуном сигурношћу не може рећи. Ја ипак мислим да смем казати да се је вршило према географским и историјским границама, иако Барски родослов истиче нарочито реке као елемент који дели (305), али, разуме се, и планине (305—307). Да ли се, бар у почетку, обзирало и на националне границе, ја не знам. Нећу, међутим, да прећутим како се спомиње „*provincia Latinorum*“ (298) и „*populus terrae Sclavorum*“ (320).¹⁷

Синови нису полагали оцу заклетву верности при преузимању својих делова, али странци, чак и рођаци, морали би то, по Барском родослову, у таквом облику чинити да би се смело говорити о феудалним односима код нас, кад не би постојала велика могућност да је писац Барског родослова позајмио туђе изразе за означавање једнога чина, који је тако испао, можда, као стран осталим нашим тадашњим установама. Рашки жупан би тако постао вазал Прелимиров, који га је позвао, „*si vellet se subiugare et omnem regionem suam regiae potestati spontanea voluntate et vellet iurare fidelitatem regi et filiis eius*“ (325). И други случај се тиче Раше, када је после њена освојења краљ Бодин поставио тамо два жуна са свога двора, „*qui etiam iuraverunt ei, ut ipsi et filii eorum essent specialiter homines regis Bodini et filiorum vel heredum eius*“ (360). Сасвим се лепо осећа из Барског родослова, да ова цепања државе између синова или рођака или вазала (ако тако смем рећи) нису била опасна, док је краљ био моћан. Држава се час цепала, час опет сједињавала. Али када би средишна државна власт ослабила, онда би се отимали о врховну власт не само династички удели, него и сродничке

¹⁶ Упоређење с Пољском само се намеће: „Im Lande war der Fürst oder König absoluter Herrscher. Er war Gesetzgeber..., er war der Anführer der Heeresmacht, er regierte und sprach als oberster Richter Recht. Seine Gewalt übte er vorwiegend selbst aus (persönliche Regierung). Anfangs beschränkten ihn die Sippen; je mehr sie zerfielen, um so mehr wuchs seine Macht. Diese Gewalt war schon, als Polen in der Geschichte erscheint, erblich im Geschlecht der Piasten, jedoch nur in der männlichen Linie. Die Frauen waren von der Herrschaft ganz ausgeschlossen. Weder konnten sie sie ausüben, noch hatten ihre Nachkommen ein Recht darauf. Nach dem Vater gelangten die Söhne oder die Enkel zur Herrschaft, welche dieses Rechtes nicht verlustig gehen konnten. Da die Piasten das Reich als ihr Privateigentum betrachteten, so teilten sie es auch unter ihre Nachkommen wie den gewöhnlichen persönlichen Privatbesitz. Die Festsetzung der Gebiete und ihre Grösse hing nur von der Verfügung des sterbenden Herrschers ab. Er konnte somit dem einen Sohn, und dieser musste nicht unbedingt der älteste sein, mehr vermachen als dem anderen. Aber er konnte seine Söhne und Enkel nicht übergehen. Falls keine männlichen Nachkommen vorhanden waren, hatten alle männlichen Blutsverwandten das Recht auf den Thron, und zwar ohne Rücksicht auf den Grad der Verwandtschaft, denn dieser war nach den polnischen Bestimmungen für die Nachfolge ohne Bedeutung. Wem aber von diesen männlichen Blutsverwandten das Erbe zufiel, das hing vom Willen des sterbenden Herrschers ab. Er ernannte den Erben, den er jedoch nur aus dem Kreise seiner männlichen Blutsverwandten ernennen konnte. Er konnte das ganze Reich einem entfernten Verwandten vererben unter Übergehung der nächsten, er konnte auch mehrere Erben einsetzen und es unter sie teilen. Polen unterlag in dieser Zeit fortgesetzt Teilungen. Doch dauerten sie infolge des Zusammentreffens verschiedener Umstände nur kurze Zeit; meist vertrieb einer der Mitherrscher die anderen und stellte die Einheit wieder her. Die Teilung Polens von 1139 war nicht die erste — sie unterscheidet sich nur insofern von anderen, früheren, als sie Bestand hatte und als Boleslaw Krzywousty damals eine neue Institution einfuhrte, den sogenannten Prinzipat“. Kutrzeba S., Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte. Nach der dritten polnischen Auflage übersetzt von Dr. W. Christiani, 1912, 17—18.

¹⁷ Врло добро би нам дошла за наше земље студија као; Stein S., Der „Romanus“ in den fränkischen Rechtsquellen, MOIG, XLIII, 1929, 1—19.

бановине и, може бити, чак и области под вазалским или њима-сличним обавезама. Заиста је, мислим, непотребно много истицати да су овакви процеси типични за све младе државе Средњег века, само што су се они на Западу обавили за неки век раније него код нас због наше позније сеобе и веће варваризације области у којима смо се настанили; то, уосталом, важи за све што овде разлажем о друштвеном и државном уређењу српских земаља по Барском родослову.

Схватања у модерној науци о држави, да она настаје и престаје најчешће ратом, нису била туђа ни писцу Барског родослова, који, разуме се, није доспео до њих упоредним проучавањем историје што више држава, него знањем прошлости државе чију је судбину описивао и гледањем болних догађаја око себе, који су водили пропасти самосталности дукљанског краљевства. Он је знао да се до државе долази ратом „bellando“ (293), „debello“ (298), „crudelia committendo bella“ (298), „impugnantes“ (298), или, кад је опширније: „commiserunt praelia mul'a cum Graecis et Bulgaris et obtinuerunt totam Bulgariam“ (357—358), док за последњи велики дукљански ратни напор каже: „perrexit (Bodinus) Rassam et debellando obtinuit eam“ (360).

Разлози пропасти државе везани су, по мишљењу Барског родословца, с узроцима пропадања династије. Тако, углавном, мисле сви народи, не само примитивци. Код Срба, с нашим високим песничким способностима, издигнуто је схватање о етичким разлозима сваке државне пропасти до збиља ласкавих за нас песничких и етичких висина. Српска схватања, у историји и традицији, случаја ослепљења Стефана Дечанскога и његове смрти, даље, смрти цара Уроша (по традицији) и одлука Кнеза Лазара за рат с Турцима спадају међу песнички и етички најлепше и највише плодове маште и мисли људске. Достојан им је претходник, заиста без разлога занемарени, Барски родослов. У њему се, већ у првим редовима, тумачи пораз Хришћана од Гота, Словена, речима: „quia forte aliquod magnum peccatum latebat in christianis“ (294). Страшна смрт Часлављева и пропаст куће и државе му приписани су, у дубоком мистичком страху, његову греху против оца (317). Легек и његови синови страховито су испаштали њихов криви грех против краљевских рођака (329). Очеве и своје грехе могла су браћа Бодинова само страшном смрћу откајати (358). И случај краља Вукашина и цара Уроша, с истим последицама, налази се већ у Барском родослову тамо где се описује како је цар Радомир убијен у лову од свога рођака Владислава (336), кога је, наравно, касније стигла заслужена казна као и Вукашина. Грехе појединаца сносили су, по оваквом схватању, народи и државе, док се није развила мисао да то није право, па су онда, по односу Јевреја према Христу, измишљене кривице читавога народа за зло које га је стигло. Увек су, међутим, остали у народном схватању, главни разлози државне пропасти етичке природе. Заиста и јесте тако.

III

Владар. — О њраву наследсѣва. — О владарским особинама. — Знаци владарске власѣи. — Владарске пресѣолнице — Женидбе владара и њихове послишѣичке послидѣице. — Сврха владарског живоѣа и важност владара за земљу.

У Маврикијеву Стратегикону, крај VI в., тврди се да код Словена има много краљева и да су они несложни међу собом („Πολλὼν δὲ ὄντων ῥηγῶν καὶ ἀσυνφώνως ἔχόντων πρὸς ἀλλήλους“...), док цар Константин Порфирогенит вели опет за Јужне Словене, пресељене на Балкански полуоток, да немају других владара осим старца жупана („ἀρχοντας δὲ, ὡς φασί, ταῦτα τὰ ἔθνη μὴ ἔχει πλὴν ζουπάνους γέροντας“...). Своје поглавице су Словени при сеоби на југ несумњиво имали, као што им је и војна организација успут и након смештања морала бити чврста, јер се иначе не би могли пробити у нову домо-

вину нити би се могли у њој одржати, опкољени са свих страна непријатељима. Таква апсолутна владарска власт је и остала, бар неко време, као што је, уосталом, био случај, нпр., код Меровинга, пошто је положај Франака у Галији био сасвим сличан ономе Словена у Илирику.¹⁸

Писац Барскога родослова зове већ прве наше владаре краљевима и пушта да један другог наслеђују по чврстом реду наследства, само с ретким, довољно оправданим, изузецима, али и у тим случајевима увек из старог корена. Ја добро знам да до хронологије у овом спису не треба скоро ништа држати. Сигуран сам да су владари често испремештани, и да је писац Барскога родослова особине владарске власти себи блискога и свога доба преносио и на много ранија времена. У све то не сумњам, па ћу се ипак у приказивању владарскога положаја у држави кретати истим редом као и он, јер се у његову приказивању ипак осећа дах развитка.

Владар постаје редовно најстарији син краљев, „*qui maior ceteris erat*.“ (293). Браћа га слушају и раде „*consilio et voluntate primogeniti fratri*.“ (293). Ако краљ нема деце, онда га наслеђује најближи рођак (311), можда по вољи краљевој. Врло опширну владарску власт приписује писац Барског родослова краљу Светипуку. То је прави римски цар, и крунисан је на сабору „*more Romanorum*“ (305). Краљ, по томе, наређује посвећење митрополита и епископа, даје привилегије цркви, салонску цркву диже „*consensu domini pape*“ (306) на митрополију, а дукљанску исто тако, али само „*pro iure antiquo*“ (306). Он проглашује привилегије и законе и утврђује државне и покрајинске границе.¹⁹ За његова сина Светолика као да се тврди да је изабран и уздигнут за краља (309). То не треба много да буну читаоце. Ако је и код нас, као иначе понегде, било таквих избора владара, они су били, прво, ограничени само на владарску породицу и, друго, стварно празна формалност. Држава је обухватала српске и хрватске пределе, али кад се делила између браће или сродника, онда се међа није ударала по племенским границама, него по географским — Разбивој и Владимир су поделили краљевство „*eo quod gemini essent*“ (311), али на Приморје и Загорје (Србију), мада је Срба било и у Приморју, и оно се после седам година опет сјединило.

У почецима нашег државног живота владари су несумњиво чврстом руком владали, па се зато ни устанци нису јављали. Ја не верујем да су нам у Барском родослову сачуване све и тачне вести о устанцима покрајина и племена, па ипак истичем да се прва побуна јавља прилично касно — дигла

¹⁸ Lavissee E., *Histoire de France*, II, 1, 1911, 171: „(La royaume) n' est ni germanique ni exclusivement romaine; c' est une institution nouvelle, procédant de la Germanie et de Rome, consacrée par le christianisme, mais aussi s' adaptant aux circonstances. Elle grandit au jour le jour, au milieu des guerres et des troubles, pour décroître ensuite rapidement, par suite des progrès de l' aristocratie“. (C. Pfister). И даље разлагање је врло поучно за наше односе. За позније доба наводим само једно мишљење: „Die karolingischen Könige standen als Herzoge von Franzen auf einer Stufe mit den anderen grossen Lehnsherrn, haben aber ausserdem von den Karolingern die spezifisch königlichen Befugnisse geerbt, die sich über das ganze Reich erstreckten und nicht ganz leicht präzise zu umschreiben sind. Die Schwierigkeit liegt hauptsächlich in der gewaltigen Diskrepanz zwischen Theorie und Praxis. Denn in der Theorie hat der karolingische und kapetingische König nichts von der Gewalt verloren, die einst Karl der Grosse im fränkischen Reich ausgeübt hatte. Kein einziges Recht ist der Krone jemals ausdrücklich derogiert worden. Eine Änderung ist höchstens darin zu erblicken, dass ihre Gewalt seit Einführung der Salbung sogar noch mit besonderer göttlicher Autorität umkleidet war; das aber sollte an sich gewiss eher eine Erhöhung als eine Schwächung sein. Tatsächlich hat jedoch die königliche Macht durch das Lehnswesen die allerschwersten Schläge empfangen. Sie war auf das Lehnswesen nicht berechnet und nicht gerichtet. Fast alle feudalen Rechte und Bräuche, die sich durchsetzten, wurden Minderungen der alten staatlichen Gewalt“. Holzmann R., *Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zur Revolution*, Below G. und Meinecke F., *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, III Abteilung, 1910, 125—126.

¹⁹ Unop: Calmette J., *Le monde féodal*, Clio, introduction aux études historiques, 4, 158: „Le roi, rex Francorum, amende le lois. Il le fait après consultation des compétences, mais en vertu d' une autorité personnelle, car il dit constituimus, iubemus. Il possède dans sa plénitude la puissance administrative, ou, comme on dit, le ban (en latin: bannum). Son pouvoir judiciaire équivaut à un droit de vie ou de mort. Son pouvoir militaire lui permet de mobiliser qui il veut: le refus d' obéir à la mobilisation (heriban) est une révolte, non l' exercice d' un droit“.

ју је Бела Хрватска (311). Краљ је с Рашанима и Босанцима кренуо против ње, али је страдао; други устанак је дигла Босна (312), а трећи опет Бела Хрватска (313); узроци побуна или се не истичу, или се спомиње као разлог устанка владарева неправичност (312); још и то да споменем да се овде очевидно ради о једном периоду побуна. Устанке покрајина писац Барскога родослова не осуђује, али дизање Часлава на његова оца Радослава — кога и као избеглицу на страни одлично примају (314) — најоштрије изобличује, мада је Часлав пошао кривим путем, вели, „*consilio militum*“ (314). Он је понео на престо тежак терет, јер је био „*maledictus a patre*“ (315). Зато су дочекали страشان конац и он и држава му; хрватски преводилац је сасвим изврнуо овде текст; није имао смисла за односе (406—408).

Трагични случајеви у династији, који су се сматрали божјом казном, дизали су углед на правди Бога гањаних принчева. Зато је Бело, унук краља Радослава, и био у земљи с особитом љубављу дочекан. Он је на Спасов-дан од банова, жупана и сатника постављен за краља (320). Против њега се усудио дићи, прецењујући моћ своје покрајине, рашки жупан, али је био побеђен. Страх је завладао земљом и, понавља се библијска фраза, „*siluit terra in conspectu eius*“ (321). Све се примирило, и после тога „*saepit rex perambulare per terram et per regnum suum*“ (321). Можда ово баш и није ток умирења Белова, али да је тако изгледала умирена земља с победником краљем — о томе нема ни труна сумње.

Одлично је погођено и све оно што даље разлаже писац Барскога родослова. После оваквог краља, чију су руку банови и жупани добро осећали, нису они хтели признати власт његове жене и посмрчета Тешимира. Врло је занимљиво што се истиче да им се покорила само Травунија, јер је владар био оданде и јер се није усудила бунити — сентиментални и рационални разлози! (323). Династија се ипак сачувала, збиља као у причи. Синови Тешимирови, Прелимир и Крешимир, владају заједно, али као да је Прелимир ипак врховни краљ; Крешимир је владао Босном и Белом Хрватском (324). Ја не смем рећи да је писац Барскога родослова осећао како се Рашка рогуши, чим јој се учини да је Дукља слаба. Она је, мислим, само на будном опрезу, и не да се неуспесима обесхрабрити. Сада је, међутим, доспела у тежак положај, јер је после грчке победе над бугарским царем Петром стигао ред на Рашку, па се побеђени рашки жупан морао склонити у Дукљу (325). Но срећа га није изневерила. Краљ се загледао у жупанову кћер Прехвалу, оженио се њоме и послао јој оца у Рашку, чини се с великим обвезама, које су се свршавале с тиме да ће велики жупан све испуњавати што краљ зажели и нареди: „*se adimplere omnia quaecunque mandasset rex*“ (325). Обећања су, наравно, дата, али односи између Дукље и Рашке нису се тиме стварно изменили.

Писац Барскога родослова пушта краља Прелимира да сам, без сабора, подели своје краљевство међу четири сина (326—327), дакле да поступи исто онако као Пијастовићи у Пољској. Он је био несумњиво моћан, али и правичан владар. Синови су му пошли другим путевима и почели владати „*dure et superbe*“ (328). Зато се народ диже против њих, позива Легеца и његове синове, улази у грађански рат и страховита крвопролића, сасвим налик на суморне и грозне догађаје у историји Меровинга из њихова познијега владања, за које је Фистел де Куланж сковао ненадмашиву карактеристику „*despotisme tempéré par assassinat*“. Од ових крвопролића после смрти краља Прелимира даље убиства, злочинства и отров не избивају — бар за дуже времена — из владарске дукљанске породице. Чланови династије уништавају се између себе, а сатире их, још више, божја казна због учињених злочинастава. Народ се, својим здравим осећањем, бори против овога зла. Он је ишчупао из заборавља последњег члана династије, Силвестра, поставио га је за краља и омогућио му да сједини под собом све четири бановине, читаву тетрархију, али ток догађаја, све на горе, није се дао спречити (329). Да ли је било случајева да краљ подели цело краљевство синовима још

пре смрти, и он остане без свога дела? Да ли то значи ова реченица: „Postquam autem (rex Chvalimirus) dimisit terram filiis suis, in senectute bona mortuus est“ (330)?

Сви многобројни владари из Барског родослова нису, доиста, једнолики. Разлике су између њих велике, али ипак превлађују заједничке особине, ратничког духа и жеље за влашћу, код свих њих, само их они на различит начин примењују у владању, и једино тако стварају се разлике између њих.

Сасвим нов тип владара, који одудара од свих пред собом и за собом, јесте син краља Петрислава, Владимир. Његов живот и дела у Барском родослову јамачно су извод из његова светитељскога Житија, и зато носе исте знаке као већина наших владарских Житија. Владимир је „decoratus omni sapientia et sanctitate“ (331), живи са женом Косаром „in omni sanctitate et castitate“ (336), влада народом „cum timore dei et iustitia“ (336). Зато се на његову молитву збивају чуда (331—332). Но овакав владар у Дукљи, између сурових и лукавих непријатеља, заиста није био могућ. А да ли су ваљали владари старог типа?

Писац Барскога родослова је, мислим, бар слутио, како су се времена изменила и како ново доба поставља на владаре друкчије и сложеније захтеве. Стриц и наследник Владимиров, Драгомир, углавном још исти као претходници његова синовца, ратник, јамачно довољно оштар, пошто су Которани осећали његову власт, као и његових прешасника, као тежак притисак (342—343); или је цела прича само варијанта познате параболе из Св. писма о злим слугама, на коју јако потсећа? Син Драгомиров, опет посмрче, Доброслав, Рашанин је по матери, и сасвим је друге врсте владар.

Барски родословац није, наравно, хтео истаћи мисао коју сам ја наговестио у последњој реченици, него је желео рећи, да је Доброслав друкчији од ранијих краљева, да је „sapiens et ingeniosus“ (344) зато што је био васпитан у Дубровнику: „a parentibus educatus est Ragusii“ (343). И он је храбар, али своје победе стиче више лукавством, чак и сплеткама, него ли јунашtvом. У Барском родослову само што се не каже — морао је тако поступати јер с лукавим Грцима није било друкчије могуће. И власт као да му је била широка и неодољива, као царева, јер већ познату фразу о страху од краља победника, прегледану из Св. писма, овде је писац Барскога родослова проширио и подвукао, па говорећи о Доброславу и његовим синовима вели: „Et ex illa die quievit terra in conspectu regis et filiorum eius, et non fuit ausus quisque resistere eis, sed omnes facti sunt ei pacifici“ (353). Ту је врхунац моћи дукљанског краљевства. Писац га није умео друкчије истаћи.

Краљевство су поделили после Доброслављеве смрти краљица и синови сами, без сабора, и мати је, с најстаријим сином, задржала врховну власт над свима синовима, од којих ниједан, за живота материна, није узео краљевско име (355). Сила угледа краљевске власти била је огромна, али није дуго трајала. Заплети су брзо почели и полагаано приводили расуло.

Писац Барскога родослова не наводи разлоге постепеног расипања Дукље. Њему они нису ни требали, пошто је све тумачио божјом вољом, изазваном, истина, животом владара и династије. Коло несреће почело се када су неки Травуњани (он је мислио да им зна и име) убили болнога Гојислава, најстаријега сина Доброслављева, и брата му Предимира. Недавно још неустрашиви дукљански ратници, дочекали су сада да се краљевски принц, Саганец, није усудио остати у Травунији, и, осим тога, и њега и брата му Михалу обузео је страх од грчких суседа. Ту је — да ли смем рећи? — трагична кривица краљевског рода — он би да задржи власт али без опасности која иде с њом. Пред великашима заклела су се браћа Михала и Саганец трећему брату Радославу, ваљда друкчијем од њих, да је Требиње његово, и дали су му повељу о томе (356). То је било против реда наслеђивања, јер је Зета била пала у део Радославу. Михала, најстарији међу браћом, заборавио је потом на положену заклетву и одузео Радославу Зету,

да би је дао своме сину Владимиру (357). То, наравно, није могло никако остати некажњено. Његов син Бодин сурвао се с наглог полета слави у горки пораз и тешко ропство. Браћа су му сва, „quia displicuit deo peccatum patris eorum propter periculum“ (358), још за живота Михалина изгинула, а после Михале постао је краљ Радослав, његов преварени брат. Он је много налик на св. Владимира, јер је „pacificus et mansuetus et timens deum in omni vita sua“ (358). Зато није чудо што је ослободио синовца Бодина из ропства, да дочека од њега грдну незахвалност. Шеснаест година је, вели писац Барског родослова, Бодин мировао, а онда се с маћехом и њеним синовима, а својом полубраћом, дигао на стрица. Радослав је имао осам синова и четири кћери, није био ни страшљив, па се ипак повукао пред синовцем у Требиње, „quia mansuetus erat et pacificus, poluit bellum cum eo committere“ (359). У завери је била само једна женска, маћеха Бодинова, а кад је он завладао узела је сасвим политику у руке друга женска, његова жена Јаквинта. С истим начинима ју је водила и с једнаким последицама као фаталне жене у кући Меровинга, које су помагале не само расипање династије него и целе земље.²⁰ Јаквинта није могла гледати синове и унуке Радослављеве како се множе и напредују, плашила је краља, дражила га и толико додијавала, док се цео род Радослављев није склонио у Дубровник (362). И тамо је краља одвукла. Све што даље прича писац Барског родослова спада у типологију страсне женске политике поред слабога мушкарца, коју је он наговестио споменом Ирода и Иродијаде. Бодин је слаб муж из приче и из песме, у души, истина, добар. Али шта то вреди? Наговорен, дао је убити Бранислава, сина Радослављева, с братом му и сином (360), и тако је кривој заклетви, јер се заклео да им ништа неће бити, додао још и убиство. Покајао се, наравно, и дао их лепо сахранити („quia fratres erant“, 363), али судбину је изазвао, и гњев божји није се више дао одвратити од њега, његових и земље им.

После смрти Бодинове хтео га је наследити син Михала, „sed propter nequitiam matris eius poluit populus terrae“ (365), па је поставио за краља Доброслава, брата Бодинова, но и тај је био рђав. Дукља је била бедно краљевство. Суседи су слутили у њој лак плен. Грци, наравно, први. Рођаци Бранислављеви склонили су се из Дубровника у Цариград, и сада их је цар упутио у Дукљу, али Гојислав се оженио у Драчу и тамо остао, а Кочапар пошао у Рашу и с рашком помоћи победио краља Доброслава који је одведен у Рашу (365). Рашани му, међутим, нису помагали да би он остао у Зети, него да они дођу до ње. Зато је рашки жупан Вукан плео замке Кочапару, и овај, устрављен, побегне у Босну, тамо се ожени кћерком босанског бана и погине у Хуму. Чланови династије постају, види се, авантуристе, а Дукља нагло пропада. Народ се, истина, отима, но с мало успеха. Војска је поставила краља Владимира, унука Михалина, који се — разумљиво је ради чега — оженио кћерком рашког жупана. Рашани и Грци све већма стежу прстен око све слабије Дукље. Јаквинта, наравно, мрзи Рашане из дна душе, и кад су они пустили бившег краља Доброслава из тамнице, смисли свој страшни план — сама отрује краља Владимира а кривицу баци на Доброслава, који је нато ослепљен и ушкопљен, да проведе крај живота међу монасима манастира св. Сергија и Вакха (367). Тек тада је постао краљ Ђорђе, син Јаквинтин, наравно без сабора: „cepit regnum“ (368). У наглој мени последњих дукљанских владара прелази стварно сва власт у земљи на њене

²⁰ Уоп. Halphen L., Les barbares, des grandes invasions aux conquêtes turques du XI^e siècle, Halphen L. et Sagnac Ph., Peuples et civilisations, V, 1926, 204: „Les luttes intestines, les morcellements avaient alors repris de plus belle, aggravés encore par les tendances séparatistes ou tout au moins très fortement particularistes de chacune des trois grandes sections du royaume franc entre lesquelles les sujets avaient peu à peu pris l'habitude d'être divisés: Austrasie, ou provinces de l'est; Bourgogne, ou ancien royaume burgonde; Neustrie, ou provinces du nord et du nord-ouest; sans compter la province d'Aquitaine, qui, moins germanisée que les autres, ne faisaient corps avec aucune d'elles“.

суседе, Грке и Рашане. Против краља Ђорђа дигао се, из Драча, с Грцима Гојислав и победио га. За краља је „*iussu imperatoris constitutus... a populo*“ (369) Грубеша. Краљ Ђорђе, ранији непријатељ Раше, побегао је сада у њу, и с рашком помоћу напао је Грубешу, који је за рата умро (369). Писац Барског родослова, и поред слабог знања латинског језика, умео је ипак написати за краља Ђорђа „*obtenuit regnum, non tamen terram*“ (370). Разуме се. Зато је призивао браћу Грубешину и обећавао да ће с њима поделити земљу. Нарочито му је било стало до Градихне, који му, међутим, није поверовао, као његова браћа, него се склонио у Рашу. Зато је Ђорђе напао Рашу, победио је, извукао Уроша из тамнице и поставио га за жупана. Раша је морала устукнути пред Дукљом, но за мало. Краљ се престашио Драгила, брата Грубешина, мада му је он помагао, па га је затворио, а Драгихна, брат Драгилов, побегне нато Грцима. Краљ, у срџби, да ослепити Драгила и Михалу (372). Кад су се Грци кренули на њега, нико га није обавестио, „*quia... erat exosus omni populo*“ (372). С Грцима је ишао и Градихна, кога су, пошто је Ђорђе побеђен, поставили за краља (372). Он је прогонио краља Ђорђа, а Рашани њега. Земља је била у очајном стању (372). Краља Ђорђа је, напослетку, послао драчки војвода у Цариград, где је и умро. Војска је поставила Градихну за краља, и писац Барског родослова слика га као идеалног владара, али типа св. Владимира. Вели за њега: „*Erat sane vir timens ac diligens deum, pius et misericors, viduarum et orphanorum protector atque defensor et in omnibus actibus suis omni bonitate praecipuus*“ (374). У такав портрет спада, наравно, и завист злих, од које га је сам Бог избавио. Дукљанска земља бејаше, очевидно, у ствари грчка. После смрти Градихнине морао је његов син Радослав поћи цару Манојлу Комнину, „*et benigne ab eo susceptus est, deditque ei totam terram dominandam eamque regendam, sicut tenuit pater eius*“ (375). Он је владао с браћом, но зли људи дигли су се на њега, довели су Дешу, сина Урошева, из Рашке, и дали му Зету и Травунију. Радославу и браћи остало је само Приморје, с Котором и Скадром, одакле су се борили против сина Урошева, да одузете земље отму и задржане сачувају. Раша је била у моћном налету на дукљанско краљевство. С тим свршава Барски родослов.

Сви ови многобројни дукљански краљеви су, по Барском родословцу, из исте династије, и наслеђивали су редовно један другог по праву примогенитуре. Сениоратно право примењивало се само онда, ако владар не би имао деце (тако је, н.пр., после краља Владислава дошао Томислав, 309), а отступало се од њега једино у случају кад би се владајући род толико замерио Богу или народу да га нико више није хтео (тако, н.пр, нико није хтео за краља Михалу, сина Бодинова, 365; упор. и 328). У таквим случајевима постављан је за краља други члан краљевскога рода. Но да ли једино у таквим? Да није постојало, уопште, бар формално право избора владара, као у Француској, и иначе, тих векова? Ко је у томе случају бирао краља — да ли само банови, жупани и сатници, да ли само војска или цели народ? Ово последње сигурно није био случај, јер и кад се спомињу при постављању краља „*populi*“, онда је то у значењу војске (329 и 366). Иначе су краља постављали, ако се није сам поставио, банови, жупани и сатници (320), јамачно и где се то овако изрично не каже.

Да ли су се женске могле попети на престо и да ли се преко њих могло доспети до владарске власти? И једно и друго је било могуће. После смрти Белове, истина, банови нису хтели признати власт његове удовице и њена сина, осим у Травунији (323), али Крешимир се попео на престо Беле Хрватске и Босне само као син кћерке Цидомира, бана Беле Хрватске (323 и 327; и то је наследство било стално: „*et post eum semper regnaverunt in Croatia*“ (327). Само преко жене доспео је као законити владар до Раше њен велики жупан Тихомил (317), а удовица краља Доброслава не само да је владала с најстаријим сином Гојиславом, него се ниједан од синова није назвао краљем за живота матерна (355). Да ли је ово само изузетак,

можда зато што је она била угледна рода? Ја не знам. Последњи владари дукљански, да и то споменем, долазили су до престола највише милошћу византинском или помоћу рашком.

Знакова краљевске власти као да у Дукљи дуго времена уопште није било. Томе се не треба чудити, када се узме, н.пр., на ум да је знак краљевства код Меровинга била њихова коса. Писац Барског родослова можда ипак спомиње престо као знак краљевске власти; поред толиких сачуваних владарских столица код Југословена, то не би било никакво изненађење. Већ код првога владара у дугом низу краљева, Бруса, стоји „*defuncto patre sedit in solio eius*“ (293). Али само седење на престолу као да није уливало Словенима много поштовања. Бар мени се чини да се византинском цару пребацује, кад се о њему каже: „*sedens in solio suo nec valens in aliquo superare.*“ (298). Чудо је што се за краља Светипука вели само да је крунисан „*more Romanorum*“ (305; упор. 309), а не чим и како. Још веће је чудо што се ништа не говори о крунисању краља Михаила за папе Гргура VII. Или је писцу Барског родослова право крунисање само царско, кад истиче за Бодина „*imposuit diadema capiti suo et iussit se vocari imperatorem*“ (358)? Као најважнији знак владарске власти у Дукљи сматран је, мислим, престо. Да ли то значи да је особито цењена владарска судачка функција, пошто је судио с престола?

Сталне престолнице нису, наравно, дукљански краљеви имали као ни њихови остали савременици, ни потоњи српски владари. Они су увек у покрету, и мало је где ова позната чињеница из средњовековног владарског живота тако прецизно речена као у Барском родослову: „*Post haec saepit rex perambulare per terram et per regnum suum*“ (321). Иначе је било више краљевских престоница, од којих се спомињу Далма (306), Дукља (308), Скадар (361, 364 и 368), можда Бело (321), Крајина (340) и Прапратна (354); Легец је подигао себи град и двор у Боци Которској, јер се није могао кретати (328—329); владарски двор се увек зове курија (*curia*). Мислим да се и за дукљанске краљеве сме рећи да су, углавном, лето проводили у Загорју а зиму у Приморју.

Важност владарских женидаба за државну политику ценио је Барски родословац врло високо. То је, наравно, био највише случај, ако би се краљ женио са стране. Када се краљ Србије Владимир оженио кћерком краља Угара, „*facta est pax firma inter Ungaros et Sclavos*“ (311). Побеђени војвода Немаца понудио је своју кћерку за Светозара, сина краља Крепимира, и краљу се то допало „*eo quod ipse dux esset consobrinus imperatoris et acceperit filiam eius in uxorem filio suo. Et facta est pax firma inter eos*“ (313). Часлав је дао Тихомилу за награду не само жупанију Дрину, него и кћерку бана Раше (316). Витезови (*milites*) краља Радаслава присилили су га, да се ожени Римљанком „*valde nobilibus ortam natalibus*“ (317). Принц богаљ, Легец, не може се боље оженити него својом слушкињом (328). Сасвим су романтични бракови краљева Прелимира и Владимира; они су били врло крупних политичких последица. Прелимир се загледао у Прехвалу, кћерку избеглог рашког жупана, и примио јој оца за клетвеника (325); а краља Владимира заволела је Косара, кћи цара Самуила, и својом удајом вратила му краљевски престо (334 и д.). Женидба Бодинова Јаквинтом, кћерком Аргирица из Барија (360), била је фатална за Дукљу, мада је писац Барског родослова несумњиво пренео па ову краљицу најгоре особине легендарне зле жене.

Сврха владарског живота не истиче се у Барском родослову једнолико. Наравно. У њему је обухваћен толики размак времена, с тако знаменитим развојним променама, да ни лик идеалног владара није могао остати непромењен.²¹ Јуначку жељу за славним именом, као једином сврхом владарскога

²¹ „Das Ideal, das sich das Mittelalter von der Persönlichkeit des Herrschers und seiner Tätigkeit machte, erhebt ihn auch über den Kreis der andern Herren. Zum Teil ist es schon durch die dem König beigelegten Titel angedeutet. Antike und christliche Kardinaltugenden verlangt man

живота, истиче Барски родословац на почетку свога дела, када вели о Тотили и Остроилу да су кренули у свет „ut sibi magnim nomen facerent“ (293). Иначе се сврха владарског живота може ишчитати из карактеристика владарског рада. У њима је најчешће, код добрих владара, сједињен јуначки и хришћански идеал, откако су Словени примили Хришћанство, а код злих су главне мане неправда, крива заклетва и злочинство.²² Добар владар живи за своју државу и за свој народ, а зао живи својим рђавим страстима; до карактеристика владара код писца Барског родослова сме се, редовно, нешто држати само ради васпостављања његова схватања о сврхама владарског живота, а не ради реконструкције чињеница из њихова владања; њему су, каткад, једини извор за карактеристике владара популарне етимологије њихових имена. — Светолик је, према томе, добар, а Разбивој је рђав! Самосталности у сликању идеалног владара Барски родословац доиста није много показао. За то су му знање језика и учености били сасвим недовољни. Најречитији је тамо где је сликао просечан хришћански идеални владарски лик, нарочито код св. Владимира (331 и д.), но у том случају је он састављао само извод из туђега дела. Осетио је, међутим, и сам да је идеалном хришћанском, светом, владару немогућ живот у рђавом свету. Није му био, јамачно, по вољи ни владар типа краља Доброслава, мудар и лукав, јер пушта да земља нагло пропадне после његове смрти. Највише му је био прионуо срцу, мислим, краљ Градихна. Али, да ли у слици овога краља — ето какви смо ми историчари! — нема дворјанског ласкања, јер овај владар му је био несумњиво савременик, можда и добротвор?

Важност владарске личности за државни напредак није требало Барском родословцу тек доказивати. Он редовно смешта знамените политичке преокрете после смрти појединих владара. Чим је умро грчки цар, Приморци се одмах крећу у помоћ поробљеној Раши (325); војска се претрашила, „cum sine rege essent“ (329), и поставила Силвестра за краља; како је умро цар, који је одвео Бодина у ропство, послао је његов стриц Радослав људе у Антиохију да га ослободе (359). У таквим схватањима огледају се веровања стародревних поколења, да је поглавица народа посредник између божанства и народа и осећају се последице искуства, да добро земље и народа много стоји до владара. Према владарском краљевском називу постоји један моћан и сујеверан страх — краљевско се име лако не узима: „Nomen vero regis nemo audebat sibi imponere“ (317). Зато је Тихомил и узео само име великог жупана у Раши. Да ли Раша и због те скромности напредује?

О Бодинову царству, држим да смем рећи, мислио је Барски родословац исто онако као понеки Срби о Душанову царству и сви о Вукашинову краљевству — није донело ни земљи ни њима благослова. Зато се из Барског родослова одлично осећа како народ и војска пазе да краљ влада богоугодно и правично, да се одвише не понесе, и колико се боје да земља не доспе под рђава владара или уопште остане без њега. Владар је вођ и заступник државе, и његов живот и рад не припадају само њему, нити за њих одговара и последице сноси он сам, него цели народ и држава. Народне слуге, осећања и уверења успело је Барском родословцу и зато тачно схватити и довољно јасно приказати што се по свом знању није високо издизао изнад народних множина, и што се служио народном традицијом, верним огледалом народне душе.

von dem Herrscher; der Schutz der Kirche und des Rechts ist seine besondere Obliegenheit; das ritterliche Ideal soll er in gesteigerter Gestalt erfüllen. Im einzelnen finden sich die dem idealen Herrscher zugesprochenen Prädikate auch bei anderen. In ihrer Vereinigung und Steigerung kommen sie doch nur ihm zu. Wenn man z. B. von seiner Tätigkeit liest: *legem servare hoc est regnare*, so würde eine solche Formel für einen privaten Herrn nicht am Platz sein“. Below G., o. c., 145. Он се позива и на почетнички рад: Kühne A., *Das Herrscherideal des Mittelalters und Kaiser Friedrich I.*, Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte, V, 2, 1898, o којој је K. Хампе (Hampe) написао врло оштар приказ: *Hist. Zeitschrift*, 83, 1899, 169—170; јер такав посао није за почетнике.
²² За идеалан владарски лик упор. нарочито Живот св. Рикарда, енглеског краља: *Anal. Bolland.*, XLIX, 1931, 385—397.

IV

Власџела. — Сабори.

Ф. Шишић је мишљења да се у Барском родослову „никад... не говори о племству као особитом сталежу“ (428; упор. 177). У Српским земљама, истина, племство није никада постало затворен сталеж. Иначе је, држим, у Барском родослову довољно спомена о властели и њеној улози у државном животу. Под каквим именом треба тражити племство? Пошто се властеоски ред тек стварао у друштву и пошто је Барски родословац несумњиво преузимао и називе друштвених класа са стране, то није чудо што је код њега више имена за властелу. Ја нисам сасвим сигуран да ћу их тачно изређати и да ћу баш сва исписати ако ова споменем: „*magnates*“, „*principes*“, „*nobiles*“ и „*milites*“; да ли сам требао додати и „*sapientes*“?

Владари по световању с властелом (*magnatibus*) деле своју војску (295). И Бугари, мислио је Барски родословац, имају своју властелу; под Крисом их је било девет властела (*principes*), који су народом управљали и судили му (298). Краљ Светипук шаље као посланике „*sapientes et nobiles viros*“ (303). Жупани и сатници узимају се из племства истих покрајина у које их краљ намешта („*ex nobilioribus earundem provinciarum*“, 307). У устанцима су, разуме се, властела коловође („*insurrexerunt magnates Bosnae*“, 312). Часлава су против оца подбадали „*milites*“, а то су коњаници, витезови (314). Будисав, код кога је био у служби Тихомил, потоњи рашки велики жупан, био је „*principes*“ (315), а шта би то било друго него властелин? И Киш, угарски војвода, био је „*principes*“ (316). Ја знам да то може бити и назив вишег чиновничког положаја, али и такав је водио у племство, а обично су само племићи долазили у њ. Племство је, уосталом, отворено и сваком јунаку. За то је најлепши пример Тихомил (316). Властела, избегла с краљем Радославом, зову се „*milites*“, то су несумњиво витезови (317). И у Риму је Барски родословац замишљао једнаке друштвене односе, па је градске племиће звао „*nobiles*“ и „*magnates*“ (317—319). Владара окружује властела. Тако је Самуило примио Владимира „*cum magnatibus regni sui*“ (335). Око Владислава, убице Владимирова, окупљени су „*principes et milites eius et omnes populi*“ (341); „*milites*“ су витезови, коњаници, јер се мало даље вели за грчку војску „*congregato magno exercitu militum et peditum*“ (345), где се јасно види шта су „*milites*“; „*populi*“ значи овде несумњиво војску, можда само пешаке. Свечане заклетве полажу се пред властелом. Тако су се клели Михала и Саганец брату Радославу „*cum magnatibus terrae*“ (356). Властела живе за рат, за државну управу и, наравно, за лов (315), који им је нада све драг.

У властелу могу ући само они који се као људи високо цене. А какве људе обасипа највишом хвалом Барски родословац? Пре свега храбре, па тек онда лукаве ратнике. Томислав је „*fortis iuvenis et robustus bellator*“ (310). Тихомил је „*fortis viribus et robustus venator atque valde levis ad currendum*“ (315). С тим способностима доспео је до великог жупанства. Павлимир је „*valde robustus et fortis bellator ita ut in civitate Romana nullus ei esset similis*“ (318). Синови Лерецови су „*iuvenes bellatores et strenui in armis*“ (328). Радослав је „*iuvenis potens et strenuus armis, dextera levaque vulnerans*“ (346). Оваквим није требало много световати: „*estote fortes et pugnate viriliter*“ (349). Љубовид је „*vir bellicossus... et strenuus in armis*“ (352). Грубешу спомиње Барски родословац с много поште као „*strenuissimum militem et potentem in virtute atque audacem in bello*“ (369).

Такве су особине властеле и оних који својим особинама стичу племство. У властелу се улазило милошћу владаревом, можда ипак преко сатништва или жупанства у свом крају. Има, наравно, и случајева да се ружним умиљавањем тражи наклоност краљева (314 и 321), и ја не сумњам да се и таквим путовима стицало племство. Свуда и увек је више стаза до њега водило.

Као што властеоски сталеж у Српским земљама уопште није стигао да се заокружи у затворен ред, тако властела нису доспела ни да организују

свој утицај на државу у саборима. За целога трајања српских самосталних држава није утврђено ко све долази на сабор, када се сабори састају и која су им права. У науци се, истина, признаје, да је у давним временима суверенитет државни био оличен у народним скуповима, али се, и у таквим случајевима, редовно додаје да су на њих ипак долазиле само поглавице родова и племена, дакле нека врста властеле. Народни сабори се, мислим, у Барском родослову уопште не спомињу, јер „*populi*“ значи војска, бар за писца овога дела.

На сабор долазе властела и војници. С њима се краљ саветује (295). На састав и делокруг сабора највише су утицали у новој домовини Југословена ова три елемента — стари словенски зборови, о којима су понели знање из старе домовине, римски провинцијални скупови, на које су успомену затекли у новој домовини, и црквени сабори, с којима су се упознали од примања Хришћанства, али којих је утицај био најмоћнији. Ено први велики сабор за краља Светипука зове се именом црквеног сабора, синод (304 и д.), и на њему се на првом месту решавају црквени послови па тек онда брину световне бриге. Тако је остало на свима саборима у самосталним хрватским и српским државама; и Душанов Законик почиње с одељком о цркви. На сабор је, вели се, краљ сазвао „*omnes populos terrae*“ (304), али то је непотпуно речено, јер није била сабрана само војска, него и свештенство, а властела су и онако били војници. Да ли је већ овај први велики сабор био завршен весељем („*et facta est laetitia magna in populo et in universo regno*“, 305), како је бивало редовно после потоњих српских сабора? Не знам. Сабор бира и крунише краља (309), али има довољно случајева да сабор није то право вршио, сасвим као и у каснијој Србији — каткад сабор не решава крупна државна и династичка питања, а каткад се бави ситним пословима. Кад се краљ бирао, одлучивали су, наравно, банови, жупани и сатници (320). Народ је само одобравао; где одлучују о томе „*populi*“ (329, 346, 366 и 371), то је јамачно војска, не неки „народи“; који би били? Краљевство се, међутим, делило међу чланове династије без сабора, као и у раној Пољској, по одлуци краља или краљице (326 и 354). Колико год су оскудне вести о саборима у Барском родослову, толико се ипак, мислим, сме рећи, да су били истоврсни с хрватским и српским саборима, добро нам познатим, и, наравно, да су били основа потоњим српским саборима у Раши.

V

О ратничком духу. — О војсци. — Како се рађује и шта се ратом постиже.

Писац Барскога родослова био је искрен Хришћанин, и своју дубоку оданост Хришћанству увек истиче, док своје народно осећање тако мало спомиње да је немогуће с пуном сигурношћу рећи, да ли је био Роман или Словен. Константин Јиречек је држао да сме рећи да су му симпатије биле код Романа, а ја бих рекао да има више знакова како је словенски осећао и мислио.²³ Уосталом, противност између многобоштва и Хришћанства осећа се код њега много јаче него између Романства и Словенства, мада је у времену које је он приказао морало бити горких сукоба између Романа и Словена, о којима је он и по неколико речи рекао, јако уздржљивих, ако је био Роман, и врло објективних, ако је био Словен. Колико је далека од њега пакосна народна мржња, у којој дише и живи Тома Архиђакон сплитски, толико му је драга беседа о јунаштву и рату, иако је био свештено лице. Само о Хришћанству му је милије писати него о јунаштву; нехришћанска времена и дела није уопште хтео пространо разлагати, „*quoniam ad meliora et delectabiliora tendere festinamus*“ (299). Да ли је волео рат ради самога ратовања? Ја то не бих смео рећи, мада је Барски родослов доиста један ратнички зборник.

²³ Jireček C., Die Romanen, I, 44.

Мислим да је рат волео ради одбране народне и државне слободе. То је типично српско схватање. Срби неће никоме да робују, па зато ратују, а не ради самога ратовања.

Барски родословац је ову мисао тачно осетио када је писао о одласку Словена из Рима због тога „*quod nollent se humiliare ac расет cum inimicis facere*“ (319). Ту је, држим, одговор на питање о величању рата у Барском родослову. Такву исту мисао поновио је архиепископ Данило, када је писао о српској неприлици после пада краља Драгутина с коња и о опасности да странци, када то чују, навале на Србе: „*мы оубо съ поуждѣю ведемъ се подъ роукою чуждихъ*“. (Изд. Ђ. Даничић, 1866, 24). Ко неће да другом робује, мора ратовати.

У Барском родослову разговетно се види да стање у држави стоји до ратничког духа код владара и у народу. Држава напредује, док је ратнички дух моћан, а када страх, кукавичлук и колебљивост захвате владара и народ, држава постаје плен њених суседа, бољих од ње. Барски родословац почиње опис почетака српских и хрватских држава на југу у моћном ратничком полету. Своје дело пише ради младежи која ужива „*non solum in audiendo seu legendo, sed ехercendo bella*“ (292). Двобоје појединаца (или група?) описује с великим уживањем (294).

Многи народ и велика војска не седе на миру, ратнички дух вуче их напред (295). Бој се бије с мало војске и без изгледа на успех (296), само ради јуначке части. Српски владар не седи само на престолу као понеки византински цар. Краљу највише приличи ратнички живот. Он доноси не само славу, него и корист, јер плен припада, разуме се, највише вођи. Наравно, ратом људи подивљају, и иначе смирили Барски родословац сав у срећној ратничкој екстази пише о страховитом покољу Угара: „*rugiebant ibi Ungari, dum interficiuntur, ut porci*“ (316). Иако се трудио да диже хришћанско осећање, он је сваки час упадао у величање ратовања, и то најгрубљег. У ратничким временима, истина, није било лако друкчије поступати. Свуда је био рат. Барски родословац је знао да се и у градовима обично ратује (318), и да и у Риму ратовање не престаје. Зато није чудо што прича како су се Римљани односили према Павлимиру због његове храбрости: „*Romani caeperunt illum valde diligere immuteveruntque nomen eius et imposuerunt ei nomen Bello, eo quod bellum facere valde delectabatur*“ (318).

У Барском родослову је најмање величања рата у изводу из Житија св. Владимира. Тај одељак је, и по томе, стран осталом родослову. Симпатије писца Житија нису на ратничкој страни. Где год се рат спомиње, по злу је само о њему реч. При опису битака овоме писцу не кликће срце као Барском родословцу, док по својим схватањима приказује прошлост своје државе.

С особитим уживањем описан је у Барском родослову пораз Грка од Доброслава (316 и д.), и ја чврсто верујем да се оваквим искреним и живим описима дизао ратнички дух. С опадањем ратничкога духа — да ли је то свесно истицао Барски родословац? — престаје и пуна независност Дукље. Кукавички страх, без обзира на образ, спомиње се тек под крај родослова, код Саганца, који се бојао остати у Травунији (355). Нису ни сви потоњи владари такви, али храбри ратници постају у Дукљи изузетак, док су рашки жупани остали несломљиви ратници и вешти политичари. Кад се у Дукљи и ратује, то су, већином, грађански ратови, или, још боље, династички, у којима се показује више слепа страстност и склоност грозотама него ли здрав ратнички дух. Земља, истрошена таквим ратовањем, морала је тражити помоћи код суседа, Грка и Рашана, који су јој полако сатирали слободу. Залутали или, још чешће, искварени ратнички дух у грађанској и династичкој борби, гледао је Барски родословац око себе, док је величао ратничке ликове из сјајне прошлости.

Рат воде мање и веће групе. Прва ратничка целина око вође је род, и писац Барског родослова доиста и спомиње као ратнике прво сроднике (*parentes*), па онда народ; сродство је могло бити читава мала војска (362). Ја

мислим да, с много опрезности, смем казати да се у Барском родослову осећа како војска расте од сродника и рода до народа.

Први најчешћи назив за војску је „gens“ (310—312), што несумњиво значи род, а, поврх тога, име Разбивој тумачи сам Барски родословац као „*ruina gentis*“ (310), не „*ruina populi*“ или „*ruina exercitus*“. Сталан назив „gens“ за војску није, наравно, ни у почетку родослова, јер се војска зове већ у другој глави „*exercitus*“ (203), а мало даље „*populus*“ (316), па „*milites*“ (319). Ипак превлађује у почецима родослова као име за војску „gens“. Могло би се доћи у искушење и помислити, да се словенска војска зове „gens“, јер је првобитно и била род, а стране војске да су „*exercitus*“. Но није тако, и за љубав никаквих теорија чињенице се не смеју извртати. Писац Барског родослова замишљао је и туђе војске као своју, па зато пише: „*Graecorum imperator, congregans validam fortitudinem gentis suae*“ (324). Шаренило назива војске код њега је — да ли да додам као и код сваког другог драгог предмета? — обилно, занимљиво и поучно. Он зове војску „*populus et exercitus*“ (342 и 371). Сасвим слични су овом синонимном означавању војске и изрази „*exercitus et gens*“ (347), напоследку и низ израза „*cum filiis suis et cum gente sua*“ (350). Ја нећу да оставим код својих читалаца утисак као да се име „gens“ за војску касније уопште не употребљује. Барски родословац га пише место имена војске и у средини и при крају свога дела (н.пр. 331 и 356), али ређе него у почетку. Ту превлађују друга имена за војску, пре свега, наравно, „*exercitus*“, па „*milites et pedites*“ (345), где су „*milites*“, разуме се, коњаници, па „*valida multitudo*“ (358), или, једноставно, „*populus*“. Морам рећи да се у овом делу родослова на грчку војску редовно примењује име „*exercitus*“ (344, 345 и 348).

Најмучније је рећи шта значи у Барском родослову реч „*populi*“, да ли се њоме означају „народи“, можда чак Словени и Романи, или она означаје војску? Писац Барског родослова, о томе нема ни труна сумње, прегледао је примену ове речи из Светога писма старог завета, одакле је, доиста, могао ишчитати да „*populi*“ значи и војска, па ју је тако, бар на неколико важних места, и применио. Његов израз „*omnes populi*“ (341) значи јамачно исто што и војска, у реченици: „*Populi autem videntes quod acciderit, reversi sunt per loca sua*“ (343); израз „*populi*“ мора значити војску, свакојачко значи реч „*populi*“ бар и војску у разлагању о почецима Доброслављеве величине (345), а у реченици: „*Quadam die caeperunt utrinque populi valde laniare et vulnerare*“ (358) не може се реч „*populi*“ друкчије тумачити него војска.

Из имена за војску у Барском родослову види се, мислим, и њен састав. У њој су „*fili et gens*“, или само „gens“, или „*parentes et populus*“, или само „*populus*“, или „*populi*“, или је војска „*exercitus*“. У овом имену се више не осећају сродничке везе војника.

Писац Барског родослова је јамачно осећао да је ратнички дух највиша људска врлина, ратовање му је било драго бар кад није рушило основне принципе хришћанске науке, па ипак није рат баш увек величао. Знао је да је ратовање окрутно и дивље (295). Било му је познато да су нарочито грађански ратови страшни (318), а сроднички покољи још страшнији (н.пр. 328). Са својим бедним знањем латинскога језика умео је ипак овако пластично описати страхоту ратовања Самуилова: „*Inde ascendit iratus, caepit destruere, incendere et depraedare totam Dalmatiam, Decaterum autem atque Lausium civitates incendit nec non et vicos et totam provinciam devastavit, ita ut terra videretur sine habitatore*“ (333). Још тамнијим бојама описане су последице династичког и грађанског рата, од кога се Дукља никад више није потпуно опоравила (372).

Још тежа је од ових страха рата, мислио је писац Барског родослова, лична, родбинска и народна срамота. Зато се она мора прати ратом, ма се и знало шта он за собом повлачи (296, 316—317, 336 и 355). Према палом непријатељу нема се милосрђа; најмање је што му се скида оружје и опрема (296 и 353); ако је чувен, сече му се глава и носи његову крвном непријатељу (316).

Горе него с непријатељем поступа се с бунтовницима (312—313). Од угушена устанка очекивали су сви војници обилну пљачку и много робља, а кад би им се то измакло, дизали су они устанак (313—314). Побуњен поглавица није, наравно, био сигуран ни од својих присталица, особито кад је претрпео пораз; потученог рашког жупана, бунтовника, бацили су његови војници у Ибар, „*volentes habere benevolentiam regis*“ (321). Ратом се и силом упадало и у најбедније стање ропства (314 и 319), иначе, чини се, не.

Ратне неприлике нису с овим ни издалека исцрпене. Писац Барског родослова знао их је много више. Нарочито је истицао да је у рату велика опасност да, док се ратује на једној страни, непријатељ упадне с противне стране у земљу. Тако су Себеслава напали Угри, док је он опседао Скадар (310). Да ли је потребно истицати да су се таквим пословима бавили нарочито Грци? Срби су осетили њихову дипломатску и ратничку вештину ове врсте не једанпут; а и Угри су извршили читав низ таквих препада на Србе, и раније и касније.

Страх од страних навала био је један од разлога одвратности према дугој опсади градова. То се лако чуло, где је окупљена цела војска, па се могло с противне стране провалити у земљу и до миле је воље опљачкати, и онда се склонити, док војска не стигне. Иначе се у Барском родослову градови и тврђаве високо цене као места згодна за склањање у ратној невољи (299). Наравно да су се у градове склањали највише Романи, док су се Словени пред опасношћу повлачили у збегове, у неприступачне планине, да се, кад опасност мине, спусте из њих (302, 318 и 335—336). Романи, побегле испред непријатеља у планине, хтели су тамошњи Словени задржати као робље, и пустили су их тек после уговора да им дају „*omni tempore tributa*“ (318). Дубровник је био, и онда, познат као уточиште гоњених (362), али се ни у ова древна времена није искушавало његово пријатељство до краја.

Ратовање није обично стање, ма да је Барски родослов препун ратова. Мир влада, кад је владар добар и мирољубив (н.пр. 296). Али мирује се и онда, кад је противник јак, па нема изгледа да би се ратом што постигло (298); занимљиво је што се мало даље каже да се народи међусобно поштују, па и мирују, ако су исте вере и језика: „*quod ambo populi gentiles essent et una lingua esset omnibus*“ (298). Мир, наравно, прати и сваки љут пораз, јер побеђен противник моли за мир (н.пр. 322).

VI

Однос Словена према Романима и Грцима. — Утицај Хришћанства. — Поштен живот се награђује а рђав кажњава. — Морал Св. писма и морал народне традиције.

Модерна наука о држави је несумњиво утврдила да се државе веома често и радо развијају на местима дотицаја две расе или два народа. Живот једне групе поред друге изазива поделу рада и организацију економије, а ове воде стварању различитих друштвених слојева, власти, држави. Све ово, наравно, писац Барског родослова није знао као ми данас, али се из његова дела сигурно осећа да је тачно слутио важност словенских суседа, Романа и Грка, за стварање и за живот српских и хрватских држава, о којима је писао. Романи су живели међу Словенима и поред њих, а Грци само у њихову суседству.

С Романима су Словени живели и добро и зло, и писац Барског родослова, можда и сам Роман, приказује тако романско-словенске односе као да су се свршили мирним саживљавањем; да је писао о северном делу наше обале, не би могао тако описати односе Романа према Словенима; тамо су моћне романске комуне одолеле словенском налету и сачувале своју народност и власт на велику штету хрватске државе. Барски родословац је мислио да су Готи, Словени, после своје сеобе затекли још живу римску државу, и то некога краља Далматинаца и краља Истре, које су победили (294); он упо-

требљује као синонимну ознаку за њих, у почетку, Хришћани. Неки словенски владари су Хришћане прогонили (297), а други су с њима лепо поступали (296—297). Мира је — добро је слутио Барски родословац — могло бити само онда, ако једни или други превладају. Словени су победили бројем. Ту је одлично погодио истину. Он пише о краљу Силимиру „replevit terram) multitudine Sclavorum et quievit terra in diebus illis“ (297). Испред краља Ратомира (коме име вели какав је био!) склањали су се Латини у тврђаве, које су сами дизали (299). За све Латине држао је Барски родословац да су се раније звали Романи, а у његово доба су то „Morovlachi, hoc est Nigri Latini“ (298). Да ли је он мислио само на Романе у унутрашњости, потоње Румуне? Ја, доиста, не знам, али тако изгледа, иако би морао осећати разлику између њих и приморских Романа. Краљ Звонимир, хвали га Барски родословац, престао је гонити Хришћане (300), а краљ Светипук позвао их је да се спусте с планина и примио их је у државну свезу (302). Опет морам питати — да ли све или само Румуне, док би приморски Романи остали, бар делом, ван словенске државе? Њих би се тицала вест да су их Сарацени напали и натерали у планине, где су их Словени хтели задржати као робље, док им нису обећали данак (318—319). Онда би било сасвим јасно што се о њима каже да су након сараценске најезде подигли опет приморске градове. Сеоба је, наравно, било много, и Барски родословац је знао како се креће: „cum uxoriбus et filiis et filiabus“ (297), „cum... uxoriбus et filiis ac filiabus, milites numero quingenti, acceptis parvulis et mulieribus“ (219). Врло је занимљива вест да су Романи, који су дошли с краљем Белом, подигли цркву у Раши (321). Заиста су и подигли Романи не само њу, него и све ране мале цркве у унутрашњости југословенских земаља, али то су латински уметници и занатлије, у служби Словена, јер ту они нису успели да се сачувају и успевају као нека држава у држави, што им је у северном, хрватском, приморју успело.

Први спомен Грка у Барском родослову врло је позан и јако занимљив. Грчко се име спомиње први пут у вези са св. Ћирилом, о ком се вели да је удесио Словенима „missam... тоге Graecorum“ (301). То је он, чини се, боље знао него многи модерни научењаци са замраченим видокругом! Иначе је то и скоро једини спомен Грка без оштрице, мада је писац био римски свештеник. Остали су, већином, пуни горке мржње. Грци би први почели зло са Словенима са својом опсадом Скадра (310). Они су освојили Рашу (324), али после смрти њихова цара краљ Прелимир се одлучио, „nil timendo“ (325), да се сви Грци у Раши поубијају. Тако је и учињено (325 и 326), и то је био први страшан грчки покољ у Српским земљама. У доба Самуилово, с поносом пише Барски родословац, нису се Грци усудили ни приступити у наше стране (330). Њихово оружје су лукавство и новац, којим су подигли Владислава на Радомира (336). Односи су, стварно, и били такви. Ванредно пластично је описана Доброслављева борба против Грка, њиховим главним оружјем — лукавством (336 и 344 и д.). Барски родословац је описао с очевидним уживањем страховити грчки пораз (346), и није се могао уздржати да не ликује због њихова крвава покоља (350). Већу мржњу као да је показао само према Угрима. Ја мислим да је Барски родословац оправдавао свој однос према Грцима њиховим начином владања над Србима, које он описује овим Доброслављевим речима: „Iniuste vos iudicant, bona vero tollunt, uxores adulterant, filias vestras virgines corrumpunt et polluant“ (344). То је, наравно, опште место из описа сваке нечовечне владе, али овде је примењено на Грке, а то је главно. Срце је било, сасвим очевидно, пуно писцу Барског родослова, док је писао о синовима Доброслављевим: „Qui exeuntes depraedabant Graecos et captivabant eos quotidie“ (354). Као у каквој узбудљивој драми — а грчко-српски односи и били су то — у овој реченици је кулминација српске среће, за којом јури несрећа. Михала и Саганец већ су се бојали да им Грци не провале у земљу: „timentes ne Graeci terram invaderent“ (356), али се нису убојали. Грчки цар се разјарио на Бодина, када је узео царску титулу, потукао га и заробио (358). Бодин је, истина, касније заузео

Драч, али га је брзо вратио (361), и његови су рођаци, гоњени мржњом Јаквинтином, нашли уточишта у Цариграду (364). Наравно. Отада су Грци и Рашани радили у Дукљи што су мислили да је у њихову корист, док није последњи од Барског родословца споменути владар, Радослав, примио земљу из царских руку, да му већи део одузму Рашани (375). Ја мислим да нећу погрешити ако кажем да је такав положај Дукље, који је својим очима гледао, испунио Барског родословца дубоком мржње на Грке, која му је водила перо док је о њима писао. Уосталом, Грци су толико зла учинили Србима да није никакво чудо што су у нашем најстаријем домаћем извору овако прошли.

Барски родословац је неуморно истицао утицај Хришћанства на развој државе које судбину описује. По њему је Хришћанство, као такво, вршило моћнији утицај на Словене него ли грчка и романска култура, у које су се суседство и средину сместили. Он је, истина, главни посао око државне организације под краљем Светипуком мудро распоредио на папу римскога, цара грчкога и краља словенскога, али, иначе, обично удешава приказ догађаја тако да судбина појединаца и државе зависи од односа према Хришћанству, у коме га — врло карактеристично — занима највише етичка страна, а не догматска, мада је био римски свештеник и мада је живео у зони оштрих сукоба источне и западне цркве. Никаква одјека од њих нема у Барском родослову. Његову писцу Грци доиста нису драги, но само као политичка сила; о њиховој цркви ништа зла не вели; чак признаје да је словенска служба божја за Свете Браће била по грчком начину. Као сви Словени, мада је можда био Роман међу њима, он гледа у Хришћанству, пре свега, велику етичку силу. Ко год се огреши о хришћански морал, тај пропада: Краљ Владислав „non recte ambulavit coram domino, sed coinquinavit se multis immundinis. Ideoque, dum quando die iret venatum, divino iudicio in foveam cecidit et mortuus est“ (309). Против краља Прибислава „qui multas iniquitates operatus est“, подигли су се босански великаши „et interfecerunt regem corpusque eius in flumen proiecerunt“ (312); али и они су зато кажњени (312). Краљ Часлав, који се подигао против оца, страховиту је казну дочекао: „conversus est dolor eius in peccatum, quod exercuit circa patrem suum, super caput eius et periit ipse et domus eius tota“ (317).²⁴ Ја морам истаћи, да су овакви примери, и само овакви, били у стању устревити силовите и самовољне нарави раног Средњег века. Бог је био најстрашнији као осветник свакога зла, и то правичан, брз и неумољив. Када синови краља Прелимира „saeperunt dure et superbe se agere contra populum, quem regebant“ (328), кажњени су, „quia mala voluntas diu latere non potest“ (328). Но њихове убице кажњене су још страшније, с овим родословчевим оправдањем: „Sed deus omnipotens, cui cuncta bona placent et displicent omnia mala atque peccata, brevi in tempore percussit patrem..., et filios eius pestilentia et clade, quemadmodum percusserunt ipsi fratres et nepotes suos. Et mortui sunt et non remansit ex eis vel unus“ (329). То је језгра његовог оскудног али здравог богословља.

Идеје овако схваћенога Хришћанства бране у Барском родослову, истина у мало случајева, служитељи цркве. Када је у доба Бодиново беснило уништавања рођака захватило династију, онда се митрополит Петар, с епископима, клиром и народом, ставио између краља и његових рођака да га умилогости и да ублажи последице његове срџбе (360 и 363). Не, уосталом, с много успеха. Брига за спас душе, коју Барски родословац уме лепо истичати (299—300 и 331 и д.) била је потиснута у позадину од страсти распаљених лукавством и слепом мржњом краљице Јаквинте. Краљ је, истина, био тронут, али племенити осећаји нису дуго потрајали.

Хришћанство је укроћивало своје сурове вернике страхом од божје казне и везивало их свечаним заклетвама. Зато је писац Барског родослова

²⁴ Улор. Радојичић Ђ., Дукљанин о Срему, Гласник Ист. друштва у Новом Саду, III, 1930, 22—29; Динић М., Улица „од Срема баница“, Ibidem, V, 1932, 63—65; Динићеву разлику треба додати и песму о истом предмету штампану у: Slovinac, IV, 1871, бр. 17.

неуморно истицао како се крива заклетва кажњава, највише, наравно, ако је још повељом сачувана (356); повељом краљ награђује и оданост (353). Божју казну не изазива само појединац, него је може изазвати и цели народ. Али овоје проблему није приступио сам Барски родословац, него га је по- такоа својим схватањем божје казне за учињене грехове код настављача хрватског превода једнога дела Барскога родослова (407 и 411 и д.), који је, држећи пред очима грех Јевреја према Спаситељу и све казне за учи- њене грехове у Барском родослову, уобличио легенду о смрти краља Зво- нимира и о казни божјој над Хрватима због ње.

Овакво активно Хришћанство потпуно је прожело нашу народну тра- дицију, и доиста нема случаја код ниједног хришћанског народа да би се, као код Срба, Хришћанство толико сљубило с народним схватањима и при- томе их, наравно, изменило али се и оно њима прилагодило. Утицај Хриш- ћанства не огледа се само у духу целе наше традиције, него су и поједини хришћански мотиви постали језгра многих наших прича и песама. Ти су ути- цаји веома рани, и несумњиво их је било већ у епским песмама, које је унео Барски родословац у свој спис.²⁵ Може бити да су хришћански мотиви уно- шени од самих свештеника у песме, да се тако Хришћанство ослони на старе форме и преко њих унесе нову садржину у душе младих Хришћана. Ови хришћански мотиви нису, међутим, једина веза између наше древне и новије народне традиције. У Барском родослову има читав низ места која много опомињу на народне песме. Како се, ено, Прелимир загледао у Прехвалу (325). Зар би се друкчије, у песми, описао сусрет Косаре и Владимира? (334—335). Убиство цара Радомира у лову, од стране Владислављеве, није, мислим, вековима било заборављено, него су у томе мотиву само измењена имена за дивну и страшну легенду о убиству цара Уроша од краља Вука- шина, који је, према старој легенди, начињен царским рођаком, кумом или ујаком (336). И морал се, наравно, у обадва случаја на исти начин брани. Има и целих слика преузетих из народне песме: „Congregata est ergo tanta multitudo, ut vix eos terra caperet“ (347—8). Има и жив опис двобоја, али за- нимљиво без витешког протеста због ружног поступања пратилаца (352—353). А све то што краљица Јаквинта мисли и ради као да је прегледано из на- родних песама (360 и д.); слика с распуштеном косом и израњеним лицем незаборавна је (362). Можда је овакав тип Јаквинте помогао, да се у нашој традицији изради лик страшне жене која не може добро трпети, и за коју и највећа казна, која је стиже, није нечовечна. У том случају је народна душа само увеличала хришћанске захтеве о кажњавању сваког злог дела.

VII

Задаци наше науке према Барском родослову.

Није изузетан него је скоро редован случај, да се дугим проучавањем једнога извора он толико заволи да се његова важност каткад до неукус- ности прецени. Ја сам се увек много чувао да у ту погрешку не упаднем, а овде нарочито. Нећу да дижем у небо знаменитост Барског родослова. Не тврдим ни да је поуздан и одличан извор, чак ни за реконструкцију дру- штвених и државних стања у раним хрватским и српским државама, а камо ли да много вреди и за њихову политичку историју. Истакао сам већ другом приликом да је, према садашњем стању извора, осуђен био на неуспех и по- кушај Ф. Шишића да многе личности Барског родослова изједначи с исто- ријским лицима с друге стране познатима.²⁶ А овде хоћу да особито на- гласим како се ни друштвени и унутрашњи државни развитак српских и хрватских раних држава не могу сасвим јасно и поуздано реконструисати на основу Барскога родослова. Никада и нигде то није могуће на основу једнога

²⁵ Упоп. Jireček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, LVIII, 2, 1914, 60.

²⁶ Slavia, VIII, 1929, 178.

извора и мало извора, чак и где су они поузданији него у овом случају. Али да се из Барског родослова може с довољно сигурности ишчитати како се углавном развијало наше друштво и како су се оснивале, расле и пропадале наше прве државе, о томе, мислим, сада не може бити никакве сумње.

Барски родословац је био неук и невешт писац. Но и то има својих добрих страна. Учени писци у Средњем веку врло често су преписивали туђа и давнашња дела, и претстављали их као да су њихова, и да се тичу њихове државе и њихова доба. А ако су били способни за смишљање теорија о државном развоју, они су их каткад приказивали као чињенице. Колико треба муке док се то осети и рашчисти? Код Барског родословца нема великих невоља ове руке, заиста не. Он је мало читао и није много знао. Осим Св. писма, Живота св. Бенедикта, Житија Св. Браће и Житија св. Владимира није још с многим светим и профаним делима његова памет била оптерећена. Ја сам осетио више пута да је он из Св. писма преносио не само изразе и мисли, него и ситуације; можда је чак оданде узео и своју Тетрархију у нашим странама. Али иначе је он највише описивао шта је од старијих слушао и сам гледао. У том је његова знаменитост, мада га је гледање савремених прилика његову веку, сасвим сигурно, заводило да их пројцира и у прошлост. Но ко међу историцима није подложен томе греху?

Контуре раног друштвеног и државног уређења код Срба и Хрвата даду се из Барског родослова сасвим лепо васкрснути. То сам ја хтео овде постићи. Колико пута сам пожалио што писци учених дела о постанку државе не познају Барски родослов, који би им многе слутње појачао у тврдње а многе сумње сасвим распршио. Како ми је било жао гледати где наши историчари често пуштају Неманићку државу да из ничега изникне, док је она са свим својим моћним корењем у држави описаној од Барског родословца. Где је, икада, тако моћна држава израсла из ничега? Барски родословац могао је то поверовати о држави краља Светипука, али ми би морали бити мудрији од њега. Онда, наши историчари и политичари својски траже додирне тачке у југословенском развоју, а редовно ни главе не окрећу за Барским родословом, где су, врло дуго времена, српске и хрватске земље скопчане нераздрживим везама, које су оставиле јасан траг у истоветним народним погледима на друштвено и државно уређење и у једнаким начинима решавања друштвених и државних питања, нарочито на земљишту државе приказане у Барском родослову.

Ја нерадо икоме ишта пребацујем, али овде морам то учинити у вези с Барским родословом. Легија историчара и неисторичара мучили су се и петљали око политичке историје у њему, и нису доспели скоро ни до каквих резултата. А проучавање друштвеног и државног уређења, како се огледа у овом извору, није озбиљно, досад, ни дирнуто, мада се већ подуго истиче да је за то довољно дата у њему. Како би се с Барским родословом поступало да је извор кога другог народа, склонијега напорном систематском раду? Било би до данас множина расправа о овим, н.пр., питањима: Како се у Барском родослову огледа распоред друштва? Како се држава зове? Колико има имена за војску и како је војска састављена? Како је Барски родословац замишљао положај владара у држави? Какав је био ред наследства? Шта је био Барски родословац по народности? Шта је из Св. писма преузето у Барски родослов? итд. Ништа од тога немамо. А колико је таквих радова, и за сличне изворе, на страни?!

Ја сам споменуто и с њима у вези питања себи поставио и тражио одговор на њих, али бих се много радовао да моји покушаји буду само потицај за даља истраживања ове врсте. Испитивање Барског родослова треба у овом правцу наставити и допунити. Студије појединих проблема, овде само дотакнутих, преко су нужне, наравно у вези са сличним радовима на страни, и користећи се искуством које је тамо стечено. Ја сам далеко од народне уображености, али сам несумњиво на правом путу када тврдим, да и светска историјска наука, због оскудице извора за рани Средњи век, може примити

из Барског родослова множину потицаја за рад и своје научне резултате подацима из њега поткрепити, а словенска историографија нарочито. Барски родослов као правни извор није уопште озбиљно проучаван, него наши правни историчари васкрсавају обично словенско право раног Средњег века на основу извора познијих, много познијих, времена. Мада је Барски родослов био наш први домаћи извор који је продро у светску историографију и имао јак утицај на историјска схватања код Словена, ипак га треба тек увести у оне гране научног историјског истраживања које су данас најважније и за које имају данашња поколења највише занимања.

Никола Радојчић

RÉSUMÉ

Organisation sociale et politique chez les Serbes dans le haut Moyen-Age

— Selon la Généalogie de Bar (d' Antivari) —

La plus ancienne source de l'histoire des Yougoslaves a reçu, comme tant d'autres, un faux nom. Son auteur avait été nommé, déjà par Louis Tubero (1457—1527) Diocleates auctor (l'auteur de Dioclée), et son ouvrage Annales, c'est-à-dire Diocleatis auctoris annales. Cependant, il était prêtre à Bar (Antivari), ville du Monténégro, et il n'a pas écrit d'Annales parce qu'on n'y trouve pas une date, mais c'est une généalogie typique. Une partie de l'ouvrage traduite, au XV^e s. peut être, en croate contient un appendice intéressant, traitant la mort du roi Zvonimir. La source entière a été plusieurs fois publiée, la dernière fois par l'Académie royale serbe — F. Šišić — en 1928. J'ai publié la critique de cette édition dans la revue Slavia, VIII, 1929, p. 168—178. Là, j'ai proposé une appellation nouvelle, plus exacte, de cette source: La Généalogie de l'auteur anonyme de Bar (Anonymi Antibarensis Genealogia), ou La Généalogie de Bar tout court.

La Généalogie a tiré son origine d'un riche emploi de la tradition populaire, en second lieu de la connaissance — assez faible — d'autres sources, et enfin d'une observation attentive contemporaine dans la seconde moitié du XII^e s. Les indications géographiques y sont authentiques, la peinture du développement social et politique est nette, mais la représentation des faits politiques est tout à fait embrouillée et peu sûre. Pourtant on a le plus étudié cette même source afin de reconstruire les faits politiques, mais le succès en est presque nul, surtout pour les époques antérieures. Voilà le premier essai de reconstruire selon cette source la plus ancienne organisation sociale et politique chez les Serbes. Naguère on a cru dans la science qu'il y avait dans les établissements sociaux d'aujourd'hui, surtout dans la tribu et dans la communauté familiale, la Zadruga, des restes de l'ordre social indo-européen très ancien, renouvelé par elles. Aujourd'hui on n'y pense plus, pourtant on prend dans la science un vif intérêt à l'ordre social actuel chez les Yougoslaves. Et quel devrait être l'intérêt pour l'ordre social et pour la vie politique comme ils se mirent dans la Généalogie de Bar? C'est à eux que devrait s'intéresser l'historiographie de tous les jeunes peuples européens dont les États se sont formés grâce à la collaboration de barbares frais et de la population romanisée, sous une forte influence de l'Église chrétienne. Entre ces peuples il y a beaucoup de ressemblance qui devient d'autant plus claire qu'elle est mieux déterminée.

Le sujet de ce traité est la Généalogie de Bar. J'y ai tiré les contours de l'ancienne organisation sociale et politique chez les Serbes de la même manière qu'ils se mirent dans la Généalogie. Des analogies d'autres peuples ne sont attirées que quand elles se sont imposées d'une manière irrésistible (pour la plupart de l'histoire franque). C'est pour ne pas rendre la peinture obscure par l'accumulation de ressemblances.

On a longtemps cherché, chez les Serbes et chez d'autres peuples, quel nom donner à l'État. Les noms les plus usuels sont: terra, provincia et regnum. Les frontières de l'État n'étaient ni nettement limitées ni assez bien connues, tout à fait comme dans la France de cette époque. L'organisation de l'État était solide, parce que les voisins étaient dangereux. Le souverain considérait le pays comme sa propriété. C'est pourquoi l'État se partageait entre les membres de la dynastie, pourtant il s'unifiait souvent; il y avait quatre banats; les bans devaient sortir de la famille royale. On gagnait et on perdait la liberté de l'État par la guerre.

Quand l'État fait des progrès, le pouvoir du souverain est absolu; mais dans le temps de la décadence, le pouvoir royal est limité, plus par les États voisins que par la noblesse indigène. Ordinairement c'est le fils aîné qui succède au souverain. Des femmes aussi peuvent régner comme reines, et par les mariages avec des filles de rois ont peut monter sur le trône. Il semble que l'unique emblème du pouvoir souverain ait été le trône. Cela signifie, peut-être, qu'on a estimé surtout le pouvoir judiciaire du souverain. Les souverains serbes n'avaient pas de capitales fixes. La cour du souverain s'appelle toujours curia. L'importance des mariages de souverains était très grande pour la politique de l'État. Grâce à eux, les inimitiés cessaient, la paix s'affermissait, au moyen d'eux on montait sur le trône. Le but de la vie du souverain est différent selon la Généalogie de Bar. D'abord on relève comme le but de la vie de laisser un nom glorieux; plus tard on peint un souverain idéal sous une forte influence du christianisme, mais toujours comme un vaillant guerrier. La Généalogie de Bar ne démontre pas l'origine de la noblesse, mais il semble que celle-ci se soit recrutée des chefs des tribus et des communautés familiales. La noblesse n'est pas parvenue à former une classe close, un état à part. Pour la plupart, ou pouvait être anobli par la vaillance ou par des services rendus au souverain. La noblesse n'avait pas organisé, dans les assemblées, son influence sur le développement de l'État. Des affaires importantes se faisaient souvent sans assemblées. L'Église exerçait une grande influence sur l'organisation et sur le travail de l'assemblée. La Généalogie de Bar est un recueil typique de guerre. L'auteur exalte surtout le christianisme, mais après lui l'esprit de guerre. L'homme vaut autant qu'il est brave. L'armée est d'abord l'ensemble des membres d'une famille et d'une tribu et s'appelle ordinairement gens. Outre cette dénomination on emploie encore d'autres: parentes, populi, exercitus, etc. La guerre est le moyen par lequel on acquiert et défend la liberté, sans laquelle il n'y a pas de vie honorable. La guerre est terrible, ses conséquences sont affreuses, mais sans elle il n'y a pas d'indépendance. Quand le souverain et le peuple sont pris par une peur lâche, on perd la liberté.

Les relations entre les Romains et les Slaves sont représentées, en général, comme amicales, tandis que les Grecs sont haïs, selon la Généalogie de Bar, dont l'auteur voyait dans le christianisme surtout une force morale. Quoiqu'il ait été prêtre de l'Église occidentale et qu'il ait vécu à la frontière de celle-ci et de l'Église grecque, on ne trouve chez lui de haine religieuse. Selon lui, la force principale du christianisme, c'est la morale. On trouve le même esprit dont s'est inspirée notre tradition populaire, empreinte d'un sain esprit chrétien, aussi dans la Généalogie de Bar: tout bien est recompensé, tout vice puni.

La Généalogie de Bar est entrée depuis longtemps dans notre histoire et dans celle de l'étranger, dès le XIII^e et surtout depuis le XVII^e siècles. Pourtant ce n'est que par ce traité que commence l'étude de cette source dans le but de reconstruire, dans ses origines, la société et l'État serbes. Jusque-là la source a été étudiée, presque sans succès, seulement comme une source de l'histoire politique. Cette étude montre, je crois, comment la Généalogie de Bar est une source importante pour reconnaître l'ancien ordre social et politique chez les Serbes, et comment on y peut puiser des faits importants pour la connaissance du haut Moyen-Age en général.